

# A LEÍRÓ KATALÓGUS BEJEGYZÉSEINEK OSZTÁLYOZÁSA

DOMANOVSKY ÁKOS

Amint ez általában lenni szokott olyankor, ha valaki egy katalogizálás-elméleti témát alaposabb vizsgálatnak próbál alávetni, mi is már első lépésünknel, cikkünk címének a megfogalmazásánál, terminológiai nehézségekbe ütközünk. Témánk a könyvtári leíró (a hagyományos kifejezéssel: betűrendes) katalógusok „entry”-inek, „Eintragung”-jainak az osztályozása — szóval olyasmié, amire magyar terminusunk nincs. Egyetlen kifejezésünk, amely megközelíti e fogalmat a „katalóguslap”. Ennek azonban az a hibája, hogy csak a *cédula*-katalógusok elemi részeit, egyedi tételeit öleli fel. Ma, a kötet-katalógusok újbóli térhódításának a korában, átfogóbb jelentésű terminusra van szükségünk. Bár nem találok sem szépnek, sem különösebben kifejezőnek, az „entry” és az „Eintragung” aránylag legjobb magyar megfelelőjét ajánlom erre a célra: a következőkben e cikk tárgyát katalógusbejegyzésnek, főbejegyzésnek, mellékbejegyzésnek, vagy egyszerűen csak bejegyzésnek fogom nevezni. Remélem azonban, hogy hamarosan fog akadni nálam leleményesebb és jobb nyelvérzékű magyar könyvtáros, akinek sikerül majd ezt a papírizú szót valami kifejezőbbel és jobb-hangzásúval felcserélnie.

## 1.

Témánk tulajdonképpen szűkebb a címben megjelölnél: lényegében a bejegyzéseknek csak egyetlen szempontból való osztályozását készülünk elvégezni, ti. a tárgyak szerintit. Pontosabban, a következőkben a katalógusbejegyzéseket aszerint próbáljuk osztályozni, hogy a katalogizálás mely tárgyról vagy tárgyairól nyújtanak információt, akár főhivatásban, akár mellékesen.<sup>1</sup> E feladat elvégzésének igazság szerint a bejegyzések forma szerinti osztályozásának az elvégzése lenne az előfeltétele

<sup>1</sup> Jelen dolgozatunk egy korábbiak a hézagait van hivatva kitölteni. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyveinek III. kötetében (1966. 7—62. l.) megjelent „A leíró katalogizálás tárgyai” c. tanulmányom itt-ott szolt ugyan a bejegyzés és a katalogizálási tárgy kapcsolatáról, de e téma rendszeres és teljes tárgyalását nem nyújthatta, mert ez minduntalan zökkenőkkel, kitérésekkel terhelte volna meg a tulajdonképpeni mondanivaló előadását. Az így keletkezett hézagokat tölti ki ez a dolgozat, amely a katalogizálás tárgyai és a bejegyzések közötti relációkat az utóbbiak szemszögéből próbálva áttekinteni, a korábbi tanulmány tárgyát mintegy a visszájáról veszi vizsgálat alá.

Jelenlegi mondanivalóm így szorosan kapcsolódik az említett tanulmányban elmondottakhoz. Ennek természetes konzekvenciája, hogy itt is ugyanazt a terminológiát használom, amelyet ott alakítottam ki, ill. amelyet ott „A leíró katalógus alapfeladatai (Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei II. 1964. 7—44.) c. tanulmányomból átvéve használtam. A jelen dolgozat olvasását megkönnyítendő, röviden ismertetem itt a benne előforduló olyan nem közismert terminusok jelentését, amelyeket e jelentés kifejtése nélkül veszek át a két idézett tanulmányból — zárójelben utalva ezeknek arra a helyére, ahol az itt következőknél pontosabb és részletesebb kifejtésük megtalálható (a római szám az Évkönyvek kötetszámát, az arab szám a lapszámot jelenti.)

— ennek azonban elég néhány rövid megjegyzést szentelnünk, lévén itt egészen közismert dolgokról szó.

A három bejegyzés-forma: a főbejegyzés, a mellékbejegyzés és az utalás. Az utóbbi alfajainak, a hivatkozásnak („ld még”) és az angolszász gyakorlat „authority card”-jának — amelyek nem egyebek az egységes formai jegyek szerepkörének a leszűkítése által szükségessé tett utalásformáknál — a katalógizálás különböző tárgyainak a regisztrálása szempontjából nincsen különálló szerepük és külön jelentőségük, s az alábbiakban nem is lesz róluk soha külön szó. Amit az utalásról mondani fogunk, az, mutatis mutandis, a hivatkozásra és az authority card-ra is vonatkozik.

A magyar terminológia a három bejegyzés-forma megnevezését (persze a „bejegyzés” szó helyére „lap”-ot téve) egyértelműen használja — így nem látszik szükségesnek, hogy a három terminus jelentésének magyaráztatásába kezdjünk. Ahhoz, hogy

---

A *katalógizálás tárgyának* nevezek minden a katalógus által közvetített információt. E tárgyak vagy *autonómok*, vagy *alárendeltek*. Az előbbiek azok, amelyeknek a katalógus külön bejegyzést szentel, olyant, amelynek fejtét a tárgy saját megkülönböztető, azonosító jegye képezi. Így e tárgyak maguk határozzák meg saját betűrendi helyüket a katalógusban — innen az „autonóm” jelző. Az alárendelt tárgyaknak saját külön bejegyzésük nincsen. (II. 19., III. 8—16.)

*Formai jegyeknek* az autonóm tárgyaknak azokat a megkülönböztető, azonosító jegyeit nevezem, amelyeket a leíró — tehát a formai — katalógus bejegyzéseinek a fejeit használunk, amelyeken tehát e katalógus szerkezete, rendje nyugszik. E jegyek: a könyvek és művek különböző címei és a könyvek és művek létrehozásában szerepet játszott személyeknek és testületeknek a neve.

A formai jegyeknek két fő fajtája van: az *anyagi* és az *egységes jegyek*. Anyaginak a könyvön szereplő, látható, tehát materiális formai jegyet nevezem; egységesnek a formai jegynek azt a lényegében konvencionális variánsát, amelyet a címleírási gyakorlat az összetett tárgyak (ld. alább) komponensei összegyűjtésének eszközeül kiválasztott. Anyagi jegyei csak az elemi tárgyaknak (ld. alább) vannak, amilyen például a könyv; egységes jegyei csak az összetett tárgyaknak. Adott esetben az anyagi jegy elláthatja az egységes jegy feladatait is. (III. 17—18.)

A *három funkció*, amit a leíró katalógus ellát — egészen nyersen megfogalmazva —, az információadás az állomány minden egyes könyvéről, művéről és egyéni valamint testületi oeuvre-jéről. (A három funkció pontos tartalmát és határait illetőleg ld a fent idézett tanulmányt az Évkönyvek II. kötetében.)

Az első funkció ezek szerint egyes különálló, elszigetelt tárgyakról szóló információk szolgáltatásában áll — ezeknek a tárgyaknak, az első funkció tárgyainak, a megjelölésére ezért az *elemi tárgy* terminust használjuk.

A másik két funkció organikusan összetartozó elemi tárgyaknak egyetlen közös címfejt, egyetlen egységes jegy alatti összegyűjtésében áll. Azok a tárgyak tehát, amelyekre vonatkozólag az információ-nyújtás a második és a harmadik funkció keretébe tartozik, *összetett tárgyak*, amelyeknek minden egyes komponense egyúttal elemi tárgya is a katalógizálásnak, tehát az első funkciónak is tárgya. Így minden egyes könyv a katalógizálásnak többnyire három, de legalább két különböző tárgyat egyesíti magában: egy elemi és két, de legalább egy összetett tárgyat. Nagyjából ugyanez áll azokra az elemi tárgyakra is, amelyek nem könyvek.

Az elemi tárgyakat ugyanis három osztályba sorolhatjuk. Az *elsőrendű elemi tárgy* fogalma még akkor is tágabb a könyvénel, ha a speciális könyvtári anyagokat (lemez, stb.) itt figyelmen kívül hagyjuk. Ide tartozik minden katalógizálásra kerülő, fizikailag különálló kiadvány. Ide tartoznak a sorozatok és periodikumok is, s így egyetlen fizikai darab két, sőt több különböző, saját formai jegy-garnitúrával rendelkező elsőrendű elemi tárgyat is egyesíthet magában; egy sorozat-kötet, például, a katalógizáló számára egyrészt különálló könyv, másrészt a sorozatnak egy része. (III. 20—38.)

*Másodrendű elemi tárgyaknak* a járulékos mellékbejegyzések, *harmadrendűeknek* pedig a harmadrendű mellékbejegyzések főtárgyait nevezzük — a mellékbejegyzéseknek erről a két osztályáról alább, a VII. pontban, részletesen szólnunk.

Azok az összetett tárgyak, amelyekről a katalógus *második funkciójának* a keretében ad információt, azokból az elemi tárgyakból állnak össze, amelyek egy bizonyos szöveg (vagy más könyvtartalom) ősfarmját, átdolgozásait, kivonatait, szemelvényeit, valamint ezek fordításait tartalmazzák. (III. 52—54.)

Végül a *harmadik funkció* összetett tárgyainak a komponensei mindazok az elemi tárgyak, amelyeket a katalógus ugyanannak a személynek vagy testületnek a neve alatt regisztrál, teljesen tekintet nélkül annak a teljesítménynek a természetére (szerzői, szerkesztői, fordítói, közreadói, sponsori, stb.), amely ezt az elemi tárgyat létrehozta vagy képezi. (III. 56—60.)



belássuk, hogy ez nem magától értetődő, s hogy egyenesen hálásnak kell lennünk terminológiánk e pozitív vonásáért, elég egy futó pillantást vetnünk az új *Angol—Amerikai Katalogizálási Szabályok* függelékét képező glosszáriumba.<sup>2</sup> Eszerint az „entry” szó használható az egész katalógusbejegyzésnek, csak e bejegyzés fejének, végül pedig a katalogizálás művelete ama fázisának a megjelölésére, amelyet a második értelemben vett „entry”-nek, tehát a bejegyzés-fejnek, a megállapítása képez. Az „added entry” terminusnak még ennél is szerteágazóbb jelentést ad az említett glosszárium. Megengedi ennek használatát először a főbejegyzéshez csatlakozó mindenféle másodlagos bejegyzés megjelölésére, beleértve a szótár-katalógus tárgyszó alatti bejegyzéseit is, másodsor a bejegyzések ama szűkebb osztályának a megjelölésére, amelyet a mi „mellékbejegyzés” szavunk fed; végül pedig mindeme bejegyzések fejének a megjelölésére. Ezek a jelentés-meghatározások, — amelyek megdöbbentő módon egy szabályzat függelékében kaptak helyet — annak a demonstrálásán kívül, hogy az amerikai könyvtárosoknak a szakmai terminológia funkcióiról a vele szemben támasztandó követelményekről nagyon furcsa elképzelései vannak, nyilván semmire sem jók.

De ha a szóban forgó három terminus jelentésének magyarázatását általában mellőzhetjük is, egy részletkérdést mégis tisztáznunk kell: a szó szoros, szűkebb értelmében vett analitikus bejegyzés osztályozási helyét. Hová kell ezt sorolnunk — a fő-vagy a mellékbejegyzések közé?

Az utóbbi válasz mellett az az érvelés látszik felhozhatónak, hogy, ha például ugyanaz a novella megjelenik egyrészt egy prózai antológia keretében, másrészt egy irodalmi folyóirat egy számában, akkor az előbbiről készített mellékbejegyzésnek és az utóbbiról írott analitikus bejegyzésnek a természete és funkciója lényegében azonosak — s ezért, miután az előbbi vitathatatlanul mellékbejegyzés, az analitikus bejegyzést is mellékbejegyzésnek kell minősíteni.

Szerintem azonban ez az érvelés helytelen lenne. A kérdés, hogy az analitikus bejegyzés fő- vagy mellékbejegyzés-e, a bejegyzés formájára vonatkozik, s így kizárólag formai alapon dönthető el. Ezen az alapon pedig az analitikus bejegyzés kétségtelenül főbejegyzésnek minősíthető. A mellékbejegyzés, éppúgy mint az utalás, kétrészes: egy felső, utaló és egy alsó, utalt részre szakad, amelyek mindegyike saját, külön, a másiktól eltérő fejjel rendelkezik. A főbejegyzésnél ez a két részre tagolódás és a második fej hiányzik; s ugyanígy hiányzik az analitikus bejegyzésnél is. Az utóbbi igazi analógiáját egy főbejegyzés-fajtában: a sorozatba tartozó monográfia-kötet főbejegyzésében találhatjuk meg. Persze semmi akadály a sincs annak, hogy az „analitikus” jelzőt az első esetre: az antológiában foglalt novella autonóm, járulékos mellékbejegyzésére is alkalmazzuk. A szó illetén, egyáltalában nem megengedhetetlen, szélesebbkörű használata esetén a félreértéseket úgy kerülhetjük el, ha sohasem beszélünk egyszerűen „analitikus bejegyzésről”, hanem csak „analitikus, főbejegyzésről” vagy „analitikus mellékbejegyzésről”; az utóbbiról azokban az esetekben, amelyeket példánkban az antológiában megjelent novella képvisel, s amelyekben az autonóm regisztrálást mellékbejegyzéssel intézhetjük el, sokszorosító technika alkalmazása esetén egységes bejegyzéssel (unit card); az előbbiről pedig a folyóiratban közölt novella által példázott esetekben, amelyekben egységes bejegyzés alkalmazására nincs mód, s ezért az analitikus bejegyzés számára külön, új bejegyzést kell szerkeszteni, amely nem hasad két részre, s így főbejegyzésnek minősül.

<sup>2</sup> Anglo—American Cataloging Rules. North American text. Chicago, American Library Association, 1967. 343—345. l.

## II.

Ezek után rátérhetünk tulajdonképpeni témánkra: a katalógus-bejegyzéseknek tárgyak szerinti osztályozására. Ez a téma nemcsak elméleti fontosság, de gyakorlati jelentőség, a levonható konzekvenciák mennyisége és haszna szempontjából is súlyosabb a formák szerinti osztályozás témájánál. Hiszen a tárgyaik szerinti osztályozás során élesebb megvilágításba kerülnek a bejegyzések többnyire összetett funkciói, szolgálatai is; ami viszont az ösztönösségtől még ma sem teljesen mentes alkalmazási, felhasználási módjaik tekintetében eredményezhet haladást. A téma nagyobb súlyából természetesen következik az is, hogy a feladat, amely elé állít bennünket, jóval bonyolultabb a formák szerinti osztályozás feladatánál.

A komplikációk zömét két tényező okozza. Az első az, hogy minden bejegyzésnek több tárgya van, más szóval, hogy mindegyik a katalógizálásnak több különböző tárgyról nyújt információt, több ilyen tárgynak az elérését szolgálja, fő- vagy mellékshivatásban. Ami jelen dolgozatunkat illeti, ezt a komplikációt valamelyest csökkenteni, hogy a katalógizálás tárgyainak legelső és legkevésbé jelentős osztályával, az alárendelt tárgyakkal, nem kívánunk foglalkozni, mindössze a befejezésben fogjuk őket a teljesség kedvéért futólag megemlíteni; tehát hogy témánkat lényegében az autonóm tárgyakra, ill. a bejegyzéseknek autonóm tárgyaik szerinti osztályozására korlátozzuk — ama tárgyak szerintire, amelyek vannak annyira fontosak, hogy a katalógus külön bejegyzést szenteljen nekik.

A komplikációk másik forrása az, hogy a bejegyzések tárgyainak a többségére vonatkozó tételnek a fordítottja is áll, ha nem is ugyanazzal a kivételt nem ismerő általános érvénnyel: a címléírás egyetlen tárgyának a visszakeresését igen gyakran nemcsak egy, hanem több bejegyzés is szolgálja, ill. előmozdítja. A bejegyzések tárgyi szerinti osztályozásánál e kétoldalú többség kibogozása jelentkezik főfeladatként.

Az első komplikáció, a bejegyzések tárgyainak többsége, nyilvánvalóvá teszi, hogy a bejegyzések osztályozását csak több lépcsőben végezhetjük el, amelyek közül az első és legfontosabb a legelőbbrevaló, legjelentősebb tárgyak, a főtárgyak alapján megejtett osztályozásuk. Mindenekelőtt azt kell tehát tisztáznunk, hogy egy adott bejegyzés több tárgya közül melyiket kell főtárgyának tekintenünk.

Demonstráljuk e feladat természetét egy példán. Válasszunk példának egy antológia előszaváról írott, az előszó szerzőjének neve alatt álló mellékbejegyzést. Ez két különböző autonóm tárgynak vezetheti nyomára az olvasót: magának az előszónak, és az antológia egészének. Az utóbbi szolgálatot annak az olvasónak teheti, akinek az antológiára magára van szüksége, de nem tudja sem címét, sem esetleges szerkesztőjének nevét, viszont emlékszik előszava írójának a nevére.

Mi dönti el azt, hogy e két tárgy közül melyik az előbbrevaló, melyik képezi bejegyzésünk főtárgyát? Nyilván az, hogy melyikre mutat rá a bejegyzés közvetlenül, vagyis hogy melyiknek a formai jegye alatt található meg, melyiknek a formai jegyét viseli a fejében. Miután a mellékbejegyzések feje alatt természetesen a felső, „ld” előtti szakaszuknak a fejét értjük, a mi bejegyzésünk főtárgya nyilván az előszó; magát az antológiát e bejegyzés csak másodsorban említi, csak az előszón, az előszó formai jegyén keresztül teszi elérhetővé.

Ez eddig világos és vitathatatlan, de van itt egy tisztázásra szoruló komplikáció is. Annak következtében, hogy a katalógus három funkció ellátását vállalja, a könyvek a katalógizálásnak többnyire három, de legalább két különböző tárgyat egyesítik magukban — egy elemi és két vagy legalább egy összetett tárgyat —, amelyeknek elérhetővé tételét katalógusaink a formai jegyek két fajtájának: az anyagi és az egységes jegyeknek az alkalmazása révén érik el. A tárgyak hármassága maradhat latens



is, ha a könyv anyagi jegyei és a benne foglalt mű egységes jegyei azonosak. Ellenkező esetben azonban a hármasság szembetűnővé válik azáltal, hogy a bejegyzések többségét vonja maga után; hiszen ilyenkor az elemi tárgy anyagi és az összetett tárgyak egységes jegyeit egyaránt megtalálhatókká kell tenni, más szóval, az elemi és az összetett tárgyakat külön-külön, különböző tárgyakként kell regisztrálni.

Mennyiben érinti ez a mi témánkat, a bejegyzések főtárgyának meghatározását? Fenti példánk esetében különbséget kell-e tennünk a között az eset között, amikor a bejegyzés fejét az előszóíró nevének anyagi formája, például egy álnév, képezi, tehát amikor e bejegyzés egyszerűen az előszót, ezt az egyedi és különálló írást regisztrálja; és a között a másik között, amelyben a bejegyzés feje az előszó-szerző nevének az egységes alakja, tehát amikor a bejegyzés az előszót mint e szerző oeuvre-jének az egyik szeletét, komponensét teszi hozzáférhetővé?

Ha a „főtárgy” fent megadott definíciójából indulunk ki, a logikailag egyedül lehetséges válasz az, hogy e megkülönböztetést igenis meg kell tennünk. Hiszen az elsőnek említett bejegyzés főtárgya egy elemi tárgy, az utóbbié viszont összetett jellegű, egy összetett tárgynak a komponense. Már pedig elemi tárgy és összetett tárgy *ténylegesen* különböző tárgyai a katalogizálásnak. A főtárgy fenti definíciója tehát már magában foglalja, implikálja a főtárgy elemi, ill. összetett jellege közötti különbségtételt is — példánkat illetően tehát annak a körülménynek a számbavételét, hogy bejegyzésünk azt a bizonyos előszót elemi vagy összetett tárgyi minőségében teszi-e elérhetővé.

Bármely adott bejegyzés főtárgyának tehát két determinánusa van, s így e főtárgy meghatározásának két részből kell összetevődnie. A bejegyzés által elérhetővé tett egyedi elemi tárgynak a megjelölésével, identifikálásával a bejegyzés főtárgyának a meghatározása még nincsen befejezve. E meghatározás csak arra a kérdésre adott válasszal válik teljessé, hogy a bejegyzés az említett elemi tárgyat nem összetett tárgy komponenseként teszi-e elérhetővé, s ha igen, mely individuális összetett tárgy komponenseként?

Mindkét kérdésre a válasz elsődleges, legfontosabb forrása a bejegyzés feje. Ez azonban az esetek egy jelentős részében önmagában mégsem határozza meg teljesen egyértelműen a bejegyzés főtárgyát, amely természetesen egyszeri, — igen sokszor még a második kérdést illetően sem. Ilyenkor a bejegyzés-fej által meghatározott kör leszűkítésére van szükség, esetleg több lépcsőben. Ez a bejegyzés további adatainak — a szerző nevét követő címnek, a címet követő nyelvmegjelölésnek, a kiadás számának, évének stb., melléklapoknál az alsó, „ld” utáni szakaszukban foglalt adatoknak — az alapján végezhető el.

Főtárgyuk elemi, ill. összetett jellege szempontjából a leíró katalógusok bejegyzéseit már egyedül fejük alapján öt különböző osztályba sorolhatjuk, amelyek ismeretetésére azonnal rátérünk. Ha a főtárgyat másodlagosan meghatározó adatokat is figyelembe vesszük, természetesen számos alosztályt kapnánk; egy ilyen további osztályozásba azonban már nem kívánunk belemenni, mivel annak az instrukatív értéke nem lenne jelentős. Elég lesz itt, ha egy ilyen mélyebbre, a részletekbe hatoló alosztályozás jellegét és lehetőségeit egy érdekesebb és jelentőségében is kiemelkedő alosztály-pár példáján demonstráljuk.

A név és cím anyagi és egységes formái alkalmazásának a különböző lehetséges kombinációi a főtárgy elemi, ill. összetett jellege szempontjából természetesen különböző bejegyzés-alosztályokat produkálnak; ezek közül emeljünk ki egyet. Ha a főbejegyzést a szerző egységes neve de a cím anyagi formája alá tesszük, akkor — legalábbis a sok-bejegyzésű szerzők esetében — az anyagi névforma alatti utaló mellett még egy második utalásra is szükség van, amelynek felső szakasza a szerző egységes neve

után megadja a cím egységes formáját is. Ennek az utalásnak két összetett főtárgya van: a szerző oeuvre-je — erre mutat a szerző egységes neve; és a szerző szóbanforgó műve, amit az utalás felső szakaszának két egységes jegye együttesen határoz meg. Ha ezzel szemben a főbejegyzés a szerző egységes neve mellett a mű címének is az egységes formáját részesíti előnyben az anyagi előtt, akkor a komplementer utalásnak a szerző egységes neve és a cím anyagi alakja alatt kell állnia. Ennek az utalásnak tehát már csak egy összetett tárgya van: a szerző oeuvre-je. Ez a példa azt is demonstrálja, hogy az alosztályok számának növelésében jelentős szerepe van annak, hogy a nemzetközi katalogizálási gyakorlat nem egységes és emellett következetlen is.

Az említett öt főosztály — amelyek közül kettő ugyancsak az egységes katalogizálási gyakorlat hiányának a számlájára irandó — a következő:

1. Azoknak a bejegyzéseknek az osztálya, amelyeknek egyedüli főtárgya egyetlen elemi tárgy, mégpedig kizárólag elemi minőségében. Ilyenek azok a fő- és mellékbejegyzések, amelyek olyan anyagi jegy alatt állnak, amelynek van egységes variánsa is. Ezeket a bejegyzéseket a könyvtárosok többsége ma már persze elavultnak tekinti, ennek ellenére azonban a katalógusok többségében változatlanul alkalmazza őket, hol szűkebb, hol szélesebb körben. Rajtuk kívül ebbe az osztályba sorozhatók az olyan anyagi jegy alatt álló utalások is, amelyet csak egyetlen elemi tárgy visel.

2. Azoké, amelyeknek egyetlen főtárgya egy elemi tárgy, de nem elemi, hanem összetett minőségében: mint egy vagy két összetett tárgynak a komponense. Ide tartozik minden egységes jegy alatt álló fő- és mellékbejegyzés, tehát minden olyan jegy alatt álló, amelynek van legalább egy — általában anyagi — variánsa.

3. Azoké, amelyek egyesítik az előbb említett két osztály főtárgyait. Ilyenek az olyan fő- és mellékbejegyzések, amelyeknek a fejét olyan anyagi jegy képezi, amely ellátja az egységes jegy funkcióját — amely egyúttal egységes jegy is. A bejegyzéseknek ez az osztálya két alosztályra oszlik: az elsőbe azok a bejegyzések tartoznak, amelyeknek fejét főtárgyuk olyan anyagi jegye képezi, amelynek variánsa egyáltalában nincsen; a másodikba azok, amelyek címfejadó anyagi jegyének vannak ugyan variánsai, de ez a címfejadó anyagi jegy éppen maga az egységes variáns.

4. Azoké, amelyek főtárgya több elemi tárgy együttese, csoportja. Ilyenek az anyagi jegy alatt álló utalások. Az utalásoknak ez a fajtája hibrid jelenség: miután anyagi jegy alatt állnak, főtárgyukat elemi jellegűnek kell minősíteni; másrésről azonban az a körülmény, hogy e főtárgy nem egyetlen egyedi tárgy, hanem több ilyenből összeálló tárgy-csoport, mégis egy bizonyos összetett jelleget ad nekik — persze anélkül, hogy valóságos összetett tárggyá tenné őket, lévén hogy e tárgy-csoportok mindig csak részei, töredékei a katalogizálás összetett tárgyainak.

5. Végül azoké, amelyeknek főtárgya egy vagy több teljes összetett tárgy. Ilyenek az egységes jegy alatt álló és az anyagi variánsok felé mutató utalások — az 1. osztály fő- és mellékbejegyzéseivel korrelát, és azokhoz hasonlóan elavulóban levő utalás-forma.

E felsorolás mindenekelőtt egy fontostényt demonstrál: hogy vannak olyan bejegyzések is, amelyeknek hiányzik vagy az elemi vagy az összetett főtárgya. Ilyenek az 1., 4. és 5. osztály bejegyzései. Az első kettőéinek nincsen összetett, az utolsóéinak nincsen elemi főtárgya. Annak ugyanis nem sok értelme lenne, ha — a 2. osztály analógiájára — úgy próbálnánk elemi főtárgyat tulajdonítani az 5. osztály utalóinak, hogy mindazoknak az egyedi elemi tárgyaknak az együttesét, amelyeket összetett főtárgyuk felölel, minősítenők elemi főtárgyuknak; hiszen az 5. osztályú bejegyzések főtárgyai elemi összetevőinek a regisztrálására külön bejegyzések: az 1. osztály bejegyzései szolgálnak — éppen úgy, mint ahogyan megfordítva, az 1. osztályú bejegyzé-



zések főtárgyai hiányzó összetett aspektusáéra az 5. osztály utalásai, a 4. osztályúakéra viszont a 2. osztály fő- és mellékbejegyzései.

A bejegyzések két utolsó kategóriájáról nem sok további mondanivalónk van; kombinációs lehetőségeik végtelenek, s így tovább-osztályozásukra, alosztályok felállítására alig van mód.

Sokkal bonyolultabb, de egyúttal gyümölcsözőbb is az a feladat, amely elé a nem-összetett, az egyedi főtárgyak, vagyis a felsorolásunk első három osztályába tartozó bejegyzések főtárgyai állítják az osztályozót. Ezeknek számos különböző fajtája, alosztálya van, amelyeknek megkülönböztetése gyakorlatilag is fontos; ez osztályok számbavétele és rendszerbe szedése képezi az előttünk álló feladat törzsét. E három osztály bejegyzéseivel és főtárgyaikkal azonban, szerencsére, nem kell külön-külön foglalkoznunk: számbavételüket és osztályozásukat egy kalap alatt intézhetjük el.

Az ebbe a három kategóriába tartozó bejegyzéseknek a főtárgya ugyanis egyaránt egyetlen elemi tárgy; csak éppen hogy az elsőbe tartozó bejegyzések ezt az elemi tárgyat ebbeli minőségében: mint elemi tárgyat, regisztrálják; a másodikba tartozók összetett minőségében: mint egy összetett tárgy egyik komponensét; a harmadikba tartozók pedig egyszerre mind a két minőségében. A három osztály bármelyikébe tartozzék is egy bejegyzés, főtárgyának a tisztázása felé mindig annak a megállapítása az első lépés, hogy azok közül az elemi tárgyak közül, amelyeknek a visszakeresését elősegíti, melyik a legfontosabb, melyiknek a fellelhetővé tétele képezi tulajdonképpen, igazi feladatát. S az a kérdés, hogy ezt a tárgyat elemi vagy összetett-tárgy-komponensi minőségében, vagy pedig mindkettőben teszi-e hozzáférhetővé, a bejegyzések osztályozója előtt csak másodsorban merül fel. Ennek a fontossági sorrendnek a hangsúlyozása igazán aktuálissá a 2. osztály bejegyzéseinél válik, amelyeknek a feje összetett tárgyra mutat: az utóbbi tény mit sem változtat azon, hogy ezeknek a bejegyzéseknek a főtárgya is egyetlen különálló, egyedi tárgy, amelynek az identifikálásához ugyancsak annak az elemi tárgynak a meghatározásán át vezet a legegyszerűbb és legközvetlenebb út, amely a bejegyzés feje szerinti főtárgynak — az összetett-tárgy-komponensnek — a verzója, egy másik aspektusa.

Az a két körülmény, hogy egyes bejegyzésfajtáknak hiányzik az elemi vagy az összetett főtárgya, és hogy a továbbiakban figyelmünket elsősorban a bejegyzések elemi főtárgyára kell összpontosítanunk, világossá teszi, hogy a főtárgyra irányuló további vizsgálatainkat ketté kell választanunk: külön vizsgálva a bejegyzés elemi, és külön az összetett főtárgyát — az elsőbbséget persze a számunkra fontosabbik első feladatnak adva.

Ebből a kettéválasztásból viszont az következik, hogy céljainknak sokkal megfelelőbb, ha lemondunk az egységes főtárgy-fogalom használatáról, s helyett a főtárgy két fő aspektusát, két fő meghatározó elemét — az elemi és az összetettet — egymástól elválasztva, kétféle főtárgyról beszélünk; s e két főtárgy-fogalom megjelölésére két különböző terminust is alkalmazunk. Az első főtárgy definíciója: e főtárgy az az elemi tárgy, amelyet elsősorban a bejegyzés feje, s ezt kiegészítően az azonosításhoz nélkülözhetetlen további adatai meghatároznak, tekintet nélkül arra, hogy e tárgy fizikai jegye, vagy pedig e fizikai jegy egységes megfelelője képezi-e a bejegyzés fejét; a másodiké: e főtárgy az az (egy vagy több) összetett tárgy, amelynek az egységes jegye adja a bejegyzés fejét. Az első szempontból meghatározott főtárgy megjelölésére a továbbiakban már egyszerűen csak a bejegyzés *főtárgya*, a másodikéra viszont a bejegyzés *komplex főtárgya* terminust fogjuk használni. Az első terminust tehát a következőkben már egy sokkal specifikusabb jelentéssel használjuk mint eddig. Ezt a választásunkat az indokolja, hogy következő vizsgálatainknak a gyűjtőpontjában a bejegyzéseknek éppen ebben a specifikus értelemben vett főtárgya áll, s így a leg-



egyszerűbb terminust célszerű ennek a megjelölésére fenntartani. A másodiknál azért folyamodunk a „komplex” jelző használatához, mert az „összetett” jelzőt már lefoglaltuk a *katalogizálás* tárgyai két fő osztálya egyikének a megjelölésére.

A két főtárgy-fogalomnak és a megfelelő terminusok jelentésének az élesebb megvilágítására fűzzünk a fentiekhez egy-két magyarázó megjegyzést. A 2. osztály bejegyzéseinek, amelyek a modern katalogizálási gyakorlat egyik leggyakoribb bejegyzésfajtáját képezik, a most már főtárgyuknak minősített elemi tárgy mellett nemcsak hogy van komplex főtárgyuk is, de fejük közvetlenül erre is mutat. Ezért van szükség arra, hogy egy utalás kísérje őket, amely főtárgyukat elemi tárgy minőségében közvetlenül, tehát saját anyagi jegye alatt is elérhetővé teszi, ezzel külsőleg is kifejezésre juttatva a bejegyzés főtárgyának kettősségét. Ezzel szemben a 3. osztályba tartozó bejegyzéseknél — amelyeknél ez a kettősség szintén megvan, bár fordított előjellel — amennyiben főtárgyuk áll az előtérben, s csupán emellett, mintegy latensen, rendelkeznek komplex főtárggyal is — e kettősség nem jut külsőleg kifejezésre egy második katalogusbejegyzés, egy utalás megjelenésében; itt nincs szükség arra, hogy a két főtárgyat, a két különböző főtárgy-aspektust, két külön bejegyzés segítségével tegyük — egymástól különböző speciális jegyeik alkalmazása útján — elérhetővé.

Mellékesen említsük itt meg még azt is, hogy, amint ez várható volt is, a katalogizálási gyakorlat egyöntetűségének és következetességének hiánya kihat második új terminusunknak, a komplex főtárgy terminusának a jelentésére is, elmosódóvá teszi e jelentés tartalmának határait. Az egyöntetűség hiányának az a formája, amely ugyanannak a problémának szabályzatontként különböző, eltérő megoldásában áll, azzal a következménnyel jár, hogy ugyanannak az elemi tárgynak az egyik szabályzat szerint készült fő- ill. mellékbejegyzése rendelkezik főtárgya mellett komplex főtárggyal is, míg a másik szerint készült híjjával van az utóbbinak. A következetesség hiányának az úgyszólván minden szabályzatban megtalálható másik formája — az ugyanannak a szabályzatnak az egyes szabályai között jelentkező logikai ellentmondás — viszont azt eredményezi, hogy a legtöbb katalogusban a fő- és mellékbejegyzések egyrészének van komplex főtárgya, egy másik részének — azoknak, amelyek főtárgyuk olyan anyagi jegye alatt állnak, amely jegynek van egységes variánsa is — viszont nincsen.

A nehézség, amivel itt meg kellett birkóznunk: a kétféle főtárgy-fogalom bevezetésének a szükségessége, amint ez már az eddig elmondottakból is kitetszik, katalogizálási gyakorlatunknak abból a széles körben elterjedt sajátos vonásából ered, hogy az elemi tárgyak jórészt nem regisztráljuk ebbeli minőségében, nem tesszük saját anyagi jegyei alatt fellelhetővé, hanem egyedül ezeknek egységes megfelelői alatti bejegyzésekben, tehát csak összetett tárgyi minőségükben adunk róluk adekvát információt. Ha például egy szerzőnek több neve vagy névformája van, akkor munkáit az uralkodó gyakorlat csupán az egységes neve alatt álló fő- és mellékbejegyzésekben írja le, teljesen mellőzve az e munkákat magukban foglaló elemi tárgyaknak a saját anyagi jegyük alatti részletes leírását. Ezt az anyagi jegyet, a szerző nevének anyagi formáját magát is mindössze csak egy utalás teszi elérhetővé, amely azonban szükségességében ezen az egy jegyen kívül semmi további információt sem ad azokról az elemi tárgyakról, amelyek ezt a jegyet viselik. Így azután az ezeket az információkat — kizárólagosan! — közvetítő bejegyzéseknek az alapvető, átfogó főtárgy-definíciónk értelmében nem a bennük leírt elemi tárgy a főtárgya, hanem csak ennek az összetett aspektusai, csak az összetett tárgyaik. Ezért volt szükségünk az alapvető főtárgy-fogalom kettéválasztására, két különböző fogalom és terminus bevezetésére: hiszen különben arra az eredményre kellett volna jutnunk, hogy a katalogusban regisztrált elemi tárgyak egy tekintélyes részének nincsen saját külön bejegyzése —, ami ellent-

mondott volna az elemi tárgy fogalmának. Másrészt pedig azért volt szükségünk rá, hogy terminológiánkat világosabbá, célszerűbbé tegyünk, — hogy ne kelljen éppen az osztályozásunk szempontjából legnagyobb jelentőségű tárgyakat bármilyen formában „másodrendű főtárgyaknak” neveznünk, ami nemcsak nehézkes lett volna, de zavartkeltő is.

Ha az általánosan elfogadott katalogizálási gyakorlat nem takarítaná meg az elemi tárgyak tekintélyes részének a saját anyagi jegye alatt álló külön leírását, akkor a bejegyzések főtárgyára vonatkozó fejtegetéseinket lényegesen leegyszerűsíthettük volna. Ebben az esetben ugyanis az anyagi jegyek alatti fő- és mellékbejegyzések hiánytalanul felölelnék az összes regisztrált elemi tárgyat, s így az egységes jegyek alattiak már nem adhatnának hírt új elemi tárgyakról — szerepük arra szorítkozna, hogy az anyagi jegyeik alatt ebbeli minőségükben már regisztrált elemi tárgyakat másik aspektusuk alapján, összetett-tárgy-komponensi minőségükben is hozzáférhetővé tegyék. Ezzel a főtárgy fundamentális definíciója már a mi céljainkra is teljesen kielégítővé válnék: az anyagi és az egységes jegyek alatt álló bejegyzések főtárgyának egyaránt egyszerűen azt az — elemi vagy összetett — tárgyat tekinthetnők és nevezhetnők, amelyre fejük közvetlenül mutat. Már ez az egységes főtárgy-fogalom sem tagadná meg egyetlen elemi tárgytól sem a főtárgy őt megillető szerepét; s így nem lenne akadálya annak sem, hogy az egységes jegyek alatti bejegyzések főtárgyát egyedül valamely összetett tárgyban vagy annak komponensében találjuk meg, anélkül, hogy ezeknek elemi aspektusára egyáltalában ügyet kellene vetnünk. Így a kétféle főtárgy-fogalom gondolata fel sem merülhetne.

### III.

Az eddigiekben meghatároztuk a bejegyzések főtárgyát, még pedig két különböző szemszögből, egyúttal elérve persze melléktárgyaik elhatárolását is. Ezzel megteremtettük az előfeltételt annak, hogy megkísérelhessünk megküzdeni a bejegyzések és tárgyak kapcsolatát elködösítő második tényezővel: azzal, hogy — annak következtében, hogy egyetlen könyv vagy más fizikailag elhatárolható tárgy katalogizálása során az esetek nagyrésztében több különböző bejegyzés készül — nagyon sok tárgynak a visszakeresését nem csupán egyetlen bejegyzés teszi lehetővé, ill. segíti elő, hanem több. E többes bejegyzések, bejegyzés-csoportok, az őket alkotó egyes bejegyzések főtárgyai szerint, vagyis a csoport összes főtárgyainak különböző kombinációi szerint, négy alap-kategóriába sorolhatók.

Az első kategóriát azok a többes bejegyzések alkotják, amelyek abból a körülményből erednek, hogy a katalogizált könyvben több elsőrendű elemi tárgy, pl: egy monográfiát tartalmazó kötet és egy sorozat egyik darabja, tagja, egyetlen fizikai egységben egyesül. E tárgyak mindegyike külön bejegyzést igényel. Később fog szó esni arról, hogy általában e bejegyzések mind főbejegyzések — ámbár a főbejegyzés-funkció gyakran mellékbejegyzés-forma mögé rejtőzik.

A második kategóriát azok a többes bejegyzések alkotják, amelyeket ugyanannak a formai jegynek a betűrendbe több különböző helyen beleillő különböző variánsai tesznek szükségessé. Ide tartoznak azok a jegyek, amelyeknek a formája nem egyértelmű, s ezért betűrendi helyük is bizonytalan (pl. az összetett családnevek). Az ide tartozó formai jegyek másik fontos osztályát azok a formai jegyek alkotják, amelyeknek több egymástól eltérő olyan variánsuk van, melyeket a könyvtárosnak mind elérhetővé kell tennie. Ezek ismét két alosztályra oszlanak: a formai jegy két variánsa lehet két teljesen különbözőnek látszó jegy, amelyeknek azonban a jelentése azonos (pl. ugyanannak a személynek az eredeti és az álneve), de lehet egyszerűen a felismerhetően



ugyanannak a jegynek két formai változata (pl. egy személynév két különböző írásmódú formája). Ezek a variánsok az okai annak, hogy a katalógus szolgáltatásainak három különböző ágra szakadása nem marad latens, hogy három funkciójának az ellátása külön-külön rendszabályokat, külön vesződséget követel, s hogy maguk a formai jegyek is két fő osztályra, az anyagi és az egységes jegyek osztályaira oszlanak. Ez az utóbbi körülmény teszi szükségessé az ebbe a második kategóriába tartozó többes bejegyzések oroszánrészét. A legegyszerűbb közülük annak az anonimának a felvétele során készül, amelynek csak egyetlen az anyagi címétől eltérő egységes cím-variánsa van — ez két bejegyzést igényel. A konstelláció már valamivel bonyolultabbá válik annak a szerzős művet tartalmazó olyan könyvnek az esetében, amelynek van egy az anyagitól eltérő egységes cím-variánsa és emellett szerzője nevének is van egy az anyagi formájától eltérő egységes variánsa. Ez a konstelláció — legalábbis elvben, de számos bejegyzéssel szereplő szerzők esetében a gyakorlatban is — három bejegyzést követel. A név- és cím-variánsok végösszege — és ezzel párhuzamosan a szükséges bejegyzések száma — nem csupán több különböző anyagi variáns, hanem több nem-anyagi variáns előfordulása következtében is növekedhetik — így például, ha a bibliográfiai gyakorlat két különböző egységes jegy között ingadozik.

A többes bejegyzések harmadik oka az, hogy a katalogizálandó könyv különböző jelentésű formai jegyei közül a két (vagy több) legfontosabb jegy nagyjából egyenlő értékű, nagyjából egyforma hatásfokkal mozdíthatja elő a könyv megtalálását. Ilyenkor a könyv elérhetővé tételére e jegyek mindegyikét fel kell használni, hiszen a választás közöttük csak önkényes lehetne. Példák: kétszerzős könyv, antológiát tartalmazó könyv, amely megadja az összeállító nevét, egyéni szerző nélküli testületi kiadvány stb.

Végül, negyedszer, azért adunk egyetlen könyvnek több bejegyzést, mert a könyv egészére vonatkozó bejegyzés mellett szükségesnek tartjuk olyan bejegyzés(ek) beiktatását is, amely(ek) a könyv tartalmának egy bizonyos részét vagy aspektusát is regisztrálja, külön, e rész saját formai jegyei alatt. Példák: mellékbejegyzés egy antológiában foglalt drámáról, egy előszóról, fordítóról stb.

Az első és a negyedik csoportba tartozó többes bejegyzéseknél mindegyik bejegyzésnek megvan a maga saját, a többiekétől különböző főtárgya. A második csoportban komplex főrágjuk vonatkozásában van különbség a bejegyzések között, de a főtárgyaik azonosak, vagy legalábbis az egyiknek (a fő- vagy mellékjegyzésnek) a főtárgya azonos a másik (a 4. osztályú utalás) több főtárgyának egyikével. A harmadik csoportba tartozó többes bejegyzéseknél, végül, a csoport összes tagjainak ugyanaz a főtárgya, s a második funkció vonatkozásában komplex főtárgjuk is jobbra azonos.

Természetesen a fenti négy indok sokféleképpen kombinálódhatnak. Az a könyv például, amely sorozat tagja, két társszerzőnek egy legendáról szóló monográfiáját tartalmazza, s ezek közül az egyiknek a nevét az egységestől eltérő formában tünteti fel, végül függelékben adja a legenda szövegét is — mind a négy felsorolt okból követel többlet-bejegyzést. Különösen erős a négy ok közül a másodiknak a bejegyzés-szaporító kihatása, hiszen ez mind a három másik okból készült többlet-bejegyzéseket még tovább sokszorozhatja.

#### IV.

Már az eddig elmondottak is elég bonyolult képet tükröznek, pedig csak durva megközelítésben, legáltalánosabb vonalaiban ábrázolják a valóságot. Még sokkal gazdagabb és komplikáltabb mintázatú lesz a kapott kép, ha többes bejegyzések



helyett fő- és mellékbejegyzésekről és utalásokról beszélünk, s ezeknek a főtárgyait vesszük szemügyre külön-külön.

Persze ezen a ponton is erősen komplikálja a helyzetet a nemzetközi katalogizációs gyakorlat egyöntetűségének a hiánya, mégpedig különösen két vonatkozásban. Egyrészt abban, hogy a fő- és mellékbejegyzéssel hol az elemi, hol az összetett tárgyakat teszi közvetlenül hozzáférhetővé, másrészt pedig abban, hogy a könyveknek a visszakeresés szempontjából megközelítőleg egyenértékű több különböző jelentésű formai jegye közül az egyik szabályzat az egyiket, a másik a másikat választja a főbejegyzés fejéül.

Ami a gyakorlat egyöntetűség-hiányának az első fajtáját illeti, azt mondhatjuk, hogy a harmadik katalógusfunkció vonatkozásában az uralkodó gyakorlat a fő- és mellékbejegyzéseknek főtárgyuk mellett komplex főtárgyat is ad: a szerzői oeuvre-t; míg az elemi tárgyak saját (anyagi) jegyeik alapján való elérhetővé tételét az utalás szerepkörébe utalja. A második funkció vonatkozásában csak a szerzős bejegyzéseket illetőleg áll ugyanez, és itt is csak félig, a bejegyzés fejére vonatkozólag. A szerző nevét követő címet illetőleg, s ugyanígy az anonim bejegyzések fejét illetőleg is, viszont alig lehet uralkodó gyakorlatról beszélni, mert itt az az eljárás, amely a fő- és mellékbejegyzést az anyagi cím alá helyezi, népszerűségben aligha marad el az ellenkező mögött. Összegezve a helyzetet, mégis megállapíthatjuk, hogy az egységes jegyet a fő- és mellékbejegyzéseken alkalmazó megoldás vitathatatlanul szélesebb körben kerül alkalmazásra, mint az ellenkező eljárás. Az egyöntetűség hiányának ez a fajtája persze csak a bejegyzések komplex főtárgyát érinti, — főtárgyuk ugyanaz marad, akár anyagi akár egységes jegy képezi a fejüket.

A második fajtára ez már csak bizonyos korlátozásokkal áll. Az első katalógusfunkció szempontjából ugyan itt is az a helyzet mint az első fajtánál: akár címe, akár összeállítójának neve alatt álljon, például, egy antológia főbejegyzése, főtárgya ugyanaz: az antológiát tartalmazó könyv. Általánosabban kifejezve, a főtárgy a fő- és mellékbejegyzés fejének felcserélésére való tekintet nélkül, ugyanaz marad: ti. az adott könyv, ill. valamely más speciális könyvtári anyag adott darabja, vagy annak egy adott része vagy aspektusa. — Egyébként a következőkben a rövidség kedvéért mindig csak könyvekről fogunk beszélni, de amit mondunk, az a speciális könyvtári anyagokra is vonatkozik.

Viszont a második és harmadik katalógusfunkció területén a divergáló gyakorlatoknak már itt is komoly kihatásai lehetnek; így például ugyanarról a könyvről készült főbejegyzésnek a főtárgyát különböző összetett tárgyak komponensévé tehetik, sőt esetleg egészen meg is foszthatják a bejegyzést főtárgyától. Ez a körülmény különleges bejegyzés-alosztályokat hív életre, amelyeknek részletes ismertetésére alább (a XI. pontban) fog sor kerülni.

## V.

Ezek után rátérhetünk a fő- és mellékbejegyzések főtárgyainak és főtárgyaik szerinti osztályozásának vizsgálatára. Előjáróban azonban legyen szabad itt újra hangsúlyoznunk, hogy szóhasználatunkban a fő- és mellékbejegyzések főtárgya mindig egyedi, tehát nem összetett tárgy, miután a „főtárgy” szót itt már az újabb, második jelentésével használjuk, vagyis mindig a bejegyzés elemi tárgyát értjük alatta. Ez persze egyúttal azt is jelenti, hogy nézőpontunk egyedül az első katalógusfunkció nézőpontja. A most következő V—IX. pontok tehát az első katalógusfunkció szemszögéből osztályozzák a katalogizálás egyedi tárgyait; a másik két katalógusfunkcióra a bennük

elmondottak csak bizonyos fenntartásokkal alkalmazhatók, pontosabban: a másik két funkció szempontjainak a bevonása szükségessé fogja tenni az V—IX. pontok eredményeinek a továbbfejlesztését, az itt felállított osztályok alosztályokra tagolását. Erre a XI. pontban fog sor kerülni.

A főbejegyzések főtárgyát illető kérdésre a válasz egyszerű: egy jelentéktelen alosztályuktól eltekintve, amelyre még visszatérünk, e főtárgy mindig a katalogizálásnak egy elsőrendű elemi tárgya, legtöbbször egy könyv, a maga teljes egészében. Hiszen a főbejegyzések fejét mindig egy könyv (egy elsőrendű elemi tárgy) egészének a megjelölésére, azonosítására legalkalmasabbnak ítélt formai (akár anyagi, akár egy-egy-egy) jegy képezi. Ez az elemi tárgy természetesen állhat több darabból is, amelyek esetleg különböző időpontokban futhatnak be a könyvtárba és kerülhetnek katalogizálásra. Ilyenkor ugyanaz a könyv több külön bejegyzést kaphat, de világos, hogy ezek csak együttesen adják a könyv egyetlen teljes főbejegyzését.

A főbejegyzés főtárgyára vonatkozó e tétel, amellet, hogy közvetlenül következik a főtárgy definíciójából, a bejegyzések osztályozóját még egy másik szempontból is kielégíti: a katalogizálás legelső, legfontosabb tárgyát, a könyvet (az elsőrendű elemi tárgyat) a legelső, leghatékonyabb bejegyzés-formához kapcsolja, amelynek elsőbbsége azon alapszik, hogy információ-gazdagságban sohasem marad el a másik kettő mögött, míg azok gyakran maradnak el ömögötte. Az osztályozónak nyilván vissza kell utasítania minden olyan kísérletet, amely a katalogizálás legfontosabb tárgyát nem a legnagyobb teljesítményű bejegyzés-formával akarná összekapcsolni.

Ne hallgassuk el azonban, hogy a dolognak van olyan aspektusa is, amely az ilyen kísérletet megalapozottnak tüntetheti fel. Demonstráljuk ezt egy konkrét példán.

Annak a főbejegyzésnek, amely egy könyvnek, például egy gyűjteményt tartalmazónak, a címe alatt áll, a főtárgya kétségtelenül ez a könyv maga. De ha a gyűjteménynek van összeállítója, akinek a neve alatt mellékbejegyzés készül, mi lesz ennek a mellékbejegyzésnek a főtárgya? Nem lenne-e kézenfekvő e főtárgyat a „műben” látni, az összeállító szellemi teljesítményében, szóval a szóban forgó könyvnek a materiális oldalától elvonatkoztatott szellemi összetevőjében, a katalogizálás külön elemi tárgyának tekintett szellemi aspektusában? Ha viszont ezt a nézetet elfogadjuk, nem következne-e ebből az, hogy egy — az ellenkező címfejtésválasztási gyakorlatot követő könyvtáros által — az összeállító neve alá tett *főbejegyzésnek* a főtárgyát is a műben, a könyv szellemi összetevőjében, és nem magában a könyvben, a teljes két-arcú jelenségben, kell látnunk?

Ez a felfogás már a könyv és a főbejegyzés szoros korrelációját valló fenti tételünk elejtésével lenne egyértelmű. Ami nézetünk szerint már önmagában is döntő érv ellene; de ahhoz, hogy elutasítása egészen meggyőzővé váljék, még annak a tisztázása is szükséges, hogy az okoskodásban szereplő, az összeállító neve alatt álló mellékbejegyzésnek mi a főtárgya. Ezt a kérdést azonban itt még nem tudjuk tisztázni; csak a mellékbejegyzések első fő osztályának, a mellérendelt mellékbejegyzéseknek a tárgyalása során fog erre — és egyúttal a főbejegyzés és az elsőrendű elemi tárgy korrelációját megállapító alaptételünknek a végleges megerősítésére is — sor kerülni.

Az elsőrendű elemi tárgy és a főbejegyzés kapcsolata annyira szoros, hogy még az ellenkező irányban is csorbitatlanul fennáll, legalábbis elvi szempontból. Ez annyit jelent, hogy minden könyvhöz tartozik egy főbejegyzés, minden könyvnek kell főbejegyzésének lennie. E tétel érvényén mit sem változtat, hogy az a sorozati mellékbejegyzések elég népszerű megoldása révén formailag, de nem lényegileg, csorbat szenved. Ahol ugyanis a sorozat-tagról írott főbejegyzés mellett sorozati mellékbejegyzés készül, ez csak takarékosági okokból kapja a mellékbejegyzés formáját, de valójában a főbejegyzés funkcióját látja el. Azok a sorozati mellékbejegyzések ugyanis, amelyek



a sorozat vezérlapja mögött sorakoznak fel, magának a sorozat-bejegyzésnek a részeit, folytatásait alkotják. Maga a sorozat-bejegyzés pedig vitathatatlanul főbejegyzés — egy elsőrendű elemi tárgy főbejegyzése —, s így a sorozati mellékbejegyzések, ha formailag nem is, de lényegileg szintén azok: egy különleges alosztályt képező főbejegyzések.

Az alól a szabály alól, hogy a főbejegyzés főtárgya mindig a katalogizálás egy elsőrendű elemi tárgya (többnyire egy könyv) *a maga teljes egészében*, van egy kivétel. Ez a kivétel az analitikus bejegyzéseknek az a fajtája, amelyet az I. pontban „analitikus főbejegyzésnek” nevezünk, s amelyről ott részletesen beszéltünk is. Így itt elég utalnunk az ott már elmondottakra, mindössze azzal a kiegészítéssel, hogy az a tény, hogy az analitikus bejegyzéseknek ez a fajtája egy ennyire lényeges tulajdonságában különbözik a közönséges főbejegyzésektől, elegendő ok arra, hogy a főbejegyzéseknek egy külön, ha nem is különösebben jelentős, osztályát lássuk benne.

Kitérésképpen említsük itt meg azt a különös tényt, hogy a főbejegyzés és a *könyv* szoros kapcsolatából nem mindig következik a főbejegyzés és a *mű* ugyanilyen szoros kapcsolata.

Abból, hogy a főbejegyzés főtárgya mindig az az elsőrendű elemi tárgy, az a könyv, amelyet a főbejegyzés leír — annyira, hogy azt mondhatjuk, hogy a főbejegyzés főtárgya, éppenúgy mint az anya személye, sohasem kétséges —, az látszik következni, hogy annak a műnek is egyértelműen meghatározottnak kell lennie, amelynek formai jegye kell, hogy e könyv főbejegyzésének az élére kerüljön — hogy e műnek egyszerűen a könyv tartalmát képező műnek kell lennie. Ez azonban nincs így — a határesetek néhány csoportjában ugyanannak a könyvnek a főbejegyzése két különböző mű bármelyikének a formai jegyei alatt állhat, vagyis e főbejegyzés címfeje két különböző jegy-garnitúra között ingadozik. Ezekben az esetekben a címleírók abban megegyeznek ugyan, hogy főbejegyzést csak egyet készítenek, s a másik mű formai jegyei alatt megelégszenek egy mellékbejegyzés elhelyezésével; de abban már nem, hogy ez az egyetlen főbejegyzés a két mű közül melyiknek a formai jegyét kapja címfejül. Akárhogyan válasszanak is, a szóban forgó főbejegyzés és mellékbejegyzés főtárgya mindig azonos marad — erről rövidesen a már említett *mellérendelt mellékbejegyzések* megbeszélése során fogunk szólni. Komplex főtárgyaik ezzel szemben ugyanilyen törvényszerűen mindig különböznek — erre viszont a XI. pontban fogunk visszatérni.

## VI.

Következő feladatunk, a mellékbejegyzések osztályozása, jóval bonyolultabb, összetettebb, mint amilyen a főbejegyzéseké volt, és az utalásoké lesz — lévén hogy a mellékbejegyzések alkalmazási területe, főtárgyaik köre sokkal kiterjedtebb, mint a másik két bejegyzés-formáé. A szemléltetőbb jellemzés kedvéért azt mondhatnók, hogy az ellátandó mezőny két végén egy-egy pozitívan könnyűszerrel meghatározható, jól elhatárolt, nagyjából egységes területet foglal el a főbejegyzés, ill. az utalás, míg a közöttük fekvő, nagyszámú parcellára széteső, reziduális területet a mellékbejegyzésnek kell ellátnia.

Elsőnek azt kell megállapítanunk, hogy a mellékbejegyzéseket fenti felsorolásunknak mind a négy okára visszavezethető többes bejegyzések között megtaláljuk. Ez azt jelenti, hogy találunk közöttük olyanokat is, amelyek a főbejegyzés, és olyanokat, amelyek az utalás funkcióját látják el; amire még visszatérünk. A mellékbejegyzés katexochén területe azonban a között a két fő kategóriája között oszlik meg, amelyek a harmadik és a negyedik oknak köszönhetik eredetüket.



Mint láttuk, a többes bejegyzések harmadik fajtáját — és velük együtt a mellékbejegyzések első fő fajtáját — az a körülmény hívja életre, hogy egyes könyvek legfontosabb formai jegyei közül kettőnek vagy többnek az értéke, használhatósága között nincsen jelentősebb különbség. Ez a körülmény szükségessé teszi, hogy az ilyen könyv két vagy több formai jegye alatt tételesen megtalálhatóvá, két vagy több bejegyzés segítségével. Az uralkodó gyakorlat általában eleget is tesz ennek a követelménynek.

Az ide sorolható konstelláció-típusok a következők: A könyvnek ismerjük ugyan a szerzőjét, de ennek a nevét a könyv nem említi, vagy nem eléggé hangsúlyozza, nem a címlapon említi — ezeket az eseteket a *rejtett szerzőség* megjelölése alatt foglalhatjuk össze. Ezekben az esetekben az általánosan elfogadott gyakorlat megköveteli, hogy a könyv a címe alatt is kapjon bejegyzést, ne csak szerzője neve alatt. Ugyanígy, ha a könyvnek szerzője nincsen, de van szerkesztője, összegyűjtője, kompilátora, vagy ha tartalmának a létrehozásában jelentős szerepet játszott egy testület, a gyakorlat jobbra szintén kettős bejegyzést követel: cím alattit éppenúgy mint a szerkesztő ill. a testület alattit. E kettőt a *quasi-szerzőség* gyűjtő-megjelöléssel foglalhatjuk össze. További ebbe a kategóriába sorolandó esetek: az emlékkönyvek, amelyeknél a cím alatti regisztrálást kiegészítjük az ünnepelt neve alattival; azok a könyvek, amelyek két vagy három szerző közös munkáját képező művet tartalmaznak; a két különböző párhuzamos főcímet, vagy egy a főcímnél nagyobb nyomattal feltüntetett vagy annál jellemzőbb vagy pregnánsabb alcímet is viselő könyvek — különösen akkor, ha felvételük cím alatt történik; a mű mellett a vele jelentőségben vetekedő kommentárját is tartalmazó könyvek; az olyan jelentősen átdolgozott művet tartalmazó könyvek, amelynek nem az eredeti szerző az átdolgozója; egy műnek, vagy egy általában egységes, összefüggő műnek tekintett gyűjteménynek csak egy, saját címmel vagy szerzővel rendelkező részletét, részét, folytatását, kiegészítését tartalmazó könyvek.

Hogyan állunk ezekben az esetekben a többes bejegyzések főtárgyával?

A főbejegyzés főtárgyának vizsgálata során láttuk, hogy védhetetlen lenne minden olyan osztályozás, amely nem a könyvet magát tekintené a főbejegyzés főtárgyának. Azoknál az elsőrendű elemi tárgyakkal, amelyeket a katalógusnak csak egy autonóm bejegyzése regisztrál, például az egy-szerzős művet magukban foglaló könyveknél, ezek szerint magától értetődik, hogy ennek a szerző alatti főbejegyzésnek a főtárgya nem lehet más, mint maga a könyv. Ha azonban e mellé az első bejegyzés mellé még egy második is lép, például rejtett vagy quasi-szerzőség esetében egy cím alatti bejegyzés, ennek az osztályozását illetőleg már megoszolhatnak a vélemények. Az egyik nézet, amint ezt fentebb már említettük, az lehetne, hogy e bejegyzés főtárgya az a mű, amelyet a könyv tartalmaz, de csupán erre az egyetlen materializációjára korlátozottan; más szóval a konkrét könyvnek, mint egyszeri jelenségnek, a szellemi oldala, szellemi aspektusa. Ez azt jelentené, hogy egy adott mű kiadását nem elég kétféleképpen regisztrálni: egyrészt mint elsőrendű elemi tárgyat, másrészt mint egy összetett tárgynak, az e művet magukban foglaló könyvek összességének egyik komponensét (amelynek a regisztrálását természetesen minden körülmények között megköveteli a katalógus második funkciója), hanem ezenkívül még egy harmadik minőségében is számot kell adni róla: mint az elsőrendű elemi tárgy szellemi oldalát képező, de e szellemi oldal többi materializációjától elkülönülő, elszigetelt, tehát elemi tárgyról, és nem mint az összes materializációit egybefogó egyetlen összetett tárgynak az egyik komponenséről.

A másik lehetséges állásfoglalás abból indul ki, hogy teljesen elegendő, ha a katalógus a mű egyes kiadásait, materializációit egyedi könyv, tehát elsőrendű elemi tárgy minőségükben regisztrálja; maga a mű azonban csak összetett tárgya a katalógizálásnak, de semmiféle minőségében sem elemi tárgya. A fent említett második bejegyzés-

sel e szerint a felfogás szerint nem jelenik meg a színen új elemi tárgy, s így e második bejegyzés fő tárgya — amely, mint tudjuk, csak elemi tárgy lehet — nem lehet más, mint az, ami az első is volt: maga a könyv, az elsőrendű elemi tárgy.

Nézetem szerint a két konstrukció közül egyedül a második fogadható el. Első sorban azért, mert a katalógus három funkciójából nem vezethető le egy dematerializált elemi, nem összetett tárgy regisztrálásának az igazolása; de emellett azért is, mert csak a második magyarázat van összhangban a katalogizálási gyakorlat szellemével. E gyakorlat mindenekelőtt azért készíti el a fentemlített második bejegyzést, mert például a rejtett vagy a quasi-szerző alatti egyetlen bejegyzéssel a könyvnek, az elsőrendű elemi tárgynak a fellelhetőségét nem tekinti kielégítő mértékben megoldottnak. Hogy az első katalógusfunkció vonatkozásában tényleg egyedül ez az indoka, és nem az első konstrukció materiális oldalától elvonatkoztatott „elemi” tárgyának a regisztrálása, s hogy az utóbbit egyáltalában nem tekinti a katalogizálás külön tárgyának, az világosan kitűnik abból, hogy az egyszerű egyéni szerzős könyveknél a szabályzatok túlnyomó többsége nem készített cím alatti mellékbejegyzést, tehát nem is gondol egy ilyen dematerializált elemi tárgy külön regisztrálására.

A második magyarázat érvénye persze nem korlátozódik a rejtett és a quasi-szerzőség esetében alkalmazott kettős bejegyzésekre, hanem kiterjed a fent felsorolt többi esettípusra is: a szóban forgó két vagy több bejegyzés ezek mindegyikében ugyanarra az elemi tárgyra, ti. a könyvre vonatkozik, első sorban ennek az elérhetővé tételét szolgálja. Közülük egy mindig főbejegyzés — ez következik abból a kardinális szabályból, hogy minden könyvnek kell egy főbejegyzést kapnia; a többi viszont gazdaságossági megfontolásokból mind mellékbejegyzés. E mellékbejegyzések funkciójukban, hatékonyságukban — tehát jelentőségükben — nem különböznek lényegesen a főbejegyzéstől, amelyhez tartoznak. Ezért megjelölésükre a *mellérendelt mellékbejegyzés* generikus terminust hoztuk javaslatba.

Mi a bejegyzéseknek tárgyük szerinti osztályozását próbáljuk elvégezni, s így a fejüket képező formai jegyek csak annyiban érdekelnek bennünket, amennyiben következtetni lehet belőlük tárgyukra. A mellérendelt mellékbejegyzéseket illetőleg leszögeztük a fő- és a mellékbejegyzés tárgyának azonosságát, s így az a kérdés, hogy az egyes konkrét eset-típusokban a két különböző jelentésű, de megközelítőleg egyforma értékű formai jegy közül melyiket hasznosítjuk fő-, és melyiket mellérendelt mellékbejegyzésen, alapjában véve már érdektelen pillanatnyi témánk szempontjából. Miután azonban a címléíró ahhoz szokott, hogy fő- és mellékbejegyzésekben gondolkodjék, nem pedig többes vagy kettős bejegyzésekben, célszerűnek látszik, hogy — áthágva témánk szigorúan vett kereteit — a mellérendelt mellékbejegyzésekről mondottakat egy fokkal konkrétabbá tegyük azzal, hogy röviden kitérünk a két azonos feladatot szolgáló, megközelítőleg egyenértékű formai jegy és a szóban forgó két bejegyzés-forma összekapcsolását illető gyakorlatra.

Ha végig futunk a mellérendelt mellékbejegyzések leggyakoribb válfajait felsoroló fenti listánkon, kiderül, hogy — talán a társszerzőség és a többes cím eseteinek a kivételével — a nemzetközi gyakorlat e kérdést illetőleg sem jutott el az egységességhez. Még azokban az esetekben is, amelyekben tagadhatatlan az egyik megoldás nagyobb népszerűsége, szélesebbkörű elterjedtsége, a másíknak a hívei is nagyszámúak, és főleg lelkesek és rendíthetetlenek. Gondoljunk csak az antológiákra és egyéb gyűjteményekre. A rájuk vonatkozó ősi gyakorlat rohamosan veszít népszerűségéből: Párizsban a többség már a szerkesztő, összeállító alatti főbejegyzés elejtése mellett foglalt állást. Ezt az állásfoglalást azonban az azóta elfogadott új szabályzatok közül

egyik sem vette át teljes egészében; a mégis megtett részleges engedmények viszont szabályzatokként változnak.

Emellett a fő- és a mellékbejegyzés alkalmazási területei közötti határ likviditása nemcsak a nemzetközi katalogizálási összmezőny tekintetében, a különböző nemzeti szabályzatok előírásai közötti eltérések intézményesített formájában áll fenn. E határ számos vonatkozásban likvid, bizonytalan még az egyes katalógusokon belül is, az alkalmazott szabályok hiányosságaiból, elmosódott megfogalmazásából eredő következetlenségek, ellentmondások miatt. A legközönségesebb dolog, például, hogy ugyanaz a katalógus két teljesen azonos típusú kiadvány közül az egyiknek a főbejegyzését a kiadvány címe, a másikat a közreadó testület neve alá teszi.

Alapjában véve nem az a meglepő, hogy a szóban forgó határok likviditása — akár intézményesített, akár esetleges eredetű legyen is az — ennyire általánossá válhatott, hanem az, hogy a megszüntetésére irányuló próbálkozások a relatív meddőség és eredménytelenség állapotában ennyire megrekedhettek. Hiszen a szabályok és a gyakorlat minden likviditása, bizonytalansága és következetlensége egyrészt rontja a katalógusok hatásfokát, másrészt megnehezíti a nemzetközi kooperációt.

De vajon nincsen-e itt egy mentőkörülmeny is? Amit arról mondtunk, hogy a szóban forgó katalogizálási konstellációkban a főbejegyzés és a mellékbejegyzés(ek) tárgya azonos, s hogy a fejeikben szerepeltetendő különböző jelentésű formai jegyek nagyjából ugyanabban a mértékben alkalmasak arra, hogy elérhetővé tegyék a könyvet — nem magyarázza és menti-e ez egy bizonyos fokig a bifurkálódó gyakorlat meglepő szívósságát? Hiszen ha a két bejegyzés szerepe és súlya között nincsen lényeges különbség, akkor abból sem származhatik nagy baj, ha e szerepeket felcseréljük. Nem mindegy-e, hogy ilyenkor mire használjuk a fő- és mire a mellékbejegyzést? s így, legalábbis ha az egységesség szempontjától eltekintünk, nem egyformán jogosult-e a két ellentétes megoldás?

Ebből annyi mindenesetre áll, hogy a mellérendelt mellékbejegyzések viszonylagos egyenértékűségének kétségtelenül van része a gyakorlat bifurkálódásában; az értékkülönbség csekély mértéke nyilván elősegítette azt, hogy — az alaposabb vizsgálatot egyformán mellőzve — a címléírók egyik fele ezekben az esetekben az egyik formai jegyet fogadhatta el hatékonyabb fogódzónak és így a főbejegyzésre méltóbbnak, a másik a másikat. Ez valamennyi felsorolt esettípusra nagyjából egyforma mértékben vonatkozik.

A gyakorlat hozzáállásának ezt a valamennyi idetartozó esettípust felölelő egyöntetűségét viszont joggal sorolhatjuk e típusok rokonságának, egyazon osztályba tartozásának, s ezzel együtt osztályozásunk helyességének a bizonyítékai közé. Maga ez a magatartás pedig a mellérendelt mellékbejegyzések osztályához való tartozás általunk választott kritériumának — a főbejegyzés és a mellérendelt mellékbejegyzés fejét adó formai jegyek viszonylagos egyenértékűségének — a próbájaként, verifikációjaként értékelhető.

Az említett mentőkörülmeny ellenére sem lehet azonban kétség, hogy az ebben a vonatkozásban kialakult kétágú gyakorlatok nemcsak ma, az egységesítési törekvések előtérbelépése miatt, tűrhetetlenek, de kedvezőtlenek voltak már kezdettől fogva is. Mi lenne hát ebben a vonatkozásban a szabályalkotás helyes módja?

A felsorolt esettípusok mindegyikén belül az egyedi esetek sematikusán a következő elrendeződést mutatják. Egy centrális csoportjukban a két formai jegy, s így az alattuk beiktatott két bejegyzés is, valóban egyenlő értékű, vagy legalábbis nincs mód egy közöttük fennálló értékkülönbség konkluzív megállapítására. E centrális csoport két oldalán két további csoport helyezkedik el, amelyekben a mérleg nyelve már vitathatatlannal kileng, még pedig a centrumtól távolodva egyre fokozódó mértékben — az



egyikben jobbra, a másikban balra. Ez a tényállás megengedi az általánosításnak azt a mértékét, amely a szóban forgó címleírási konstelláció fentebb adott jellemzésében és az idetartozó mellékbejegyzések „mellérendelt” jelzőjében kifejezésre jut — de csak az osztályozónak és nem a szabályalkotónak! E magasfokú, típusképző, vagyis alapjában elméleti általánosításunkból közvetlenül semmiféle gyakorlati, a szabályalkotás célszerűségeit illető következtetés sem vonható le. A fent felsorolt esettípusok katalogizálási szabályaira vonatkozó döntések meghozatalánál jóval aprólékosabb körültekintésre van szükség, mint annak a még nagyon is átfogó osztályozási kategóriának a felállításánál, amelyről itt szó van. A szabályalkotónak mérlegelés tárgyává kell tennie mindenekelőtt azt, hogy nincsen-e alapos ok arra a feltevésre, hogy egy adott típusba tartozó egyedi esetek két szélső csoportja közül az egyik számottevően nagyobb mint a másik. Ha van, akkor a főbejegyzést a két formai jegy közül annak kell odaítélnie, amely a nagyobbik csoportba tartozó esetekben a másikinál hatékonyabb fogódzója a visszakeresésnek. Ezután — és ez még fontosabb — meg kell vizsgálnia azt is, hogy az így, vagyis a szabályozandó egyedi esettípus elszigetelt vizsgálata alapján nyert szabály célszerű-e, gyakorlati végrehajtása nem ütközik-e nehézségekbe; továbbá, hogy beleillik-e a szabályzat egészének rendszerébe, hogy nem kell-e e rendszer következetessége, harmóniája érdekében mégis azt a megoldást választani, amely elszigetelten az esettípus szemszögéből vizsgálva előnytelenebbnek bizonyult. A megfelelő szabály megválasztásának ezek az irányelvei természetesen nem összeegyeztethetetlenek a nemzetközi egységesítés döntő fontosságú szempontjával: nemzetközileg egységesíteni ugyanis csak az ezek szerint az irányelvek szerint nagyon gondos mérlegeléssel megalkotott szabályt lenne szabad.

## VII.

Ez után az exkurzus után térjünk vissza eredeti témánkhoz. Soron következő feladatunk annak a negyedik oknak a szemügyre vétele, amely a címleírókat egyetlen könyv számára több bejegyzés elkészítésére indítja. Ez az ok — amelynek a mellékbejegyzések két fő kategóriája köszönheti a létét — abban áll, hogy a címleírási szabály vagy a címleíró szükségesnek ítéli a könyv tartalma egy többé-kevésbé különálló, jól elhatárolható részének, vagy egy speciális aspektusának autonóm módon, tehát saját formai jegyei alatti regisztrálását, elérhetővé tételét. A szóban forgó aspektus általában a könyv, ill. tartalma egészének vagy részének a létrehozásában valamilyen másodlagos teljesítménnyel résztvevő személy vagy testület hozzájárulásában áll.

A többes bejegyzéseknek ennél a negyedik kategóriájánál a főbejegyzés funkciója és alkalmazási területe világosan elkülönül a mellékbejegyzéstől: a főbejegyzés főtárgya mindig maga a könyv a maga egészében, a tartalom egy-egy része, valamint a könyv egy speciális aspektusára vonatkozó információknak a hordozója viszont mindig mellékbejegyzés.

Lássuk először a könyv tartalmának egy elkülönülő részét regisztráló mellékbejegyzéseket, amelyeket *járolékos mellékbejegyzések*nek fogunk nevezni. Ezeket két csoportra oszthatjuk. Az elsőbe azok a bejegyzések tartoznak, amelyek egy könyv összetett tartalmának egyik önmagában befejezett és szellemileg önálló, tehát e tartalom egy másik részének alá nem rendelt összetevőjét regisztrálják és emelik a katalógus autonóm tárgyainak a sorába; így például egy előadást, amely egy szimpóziumról beszámoló kiadvány tartalmának része. A második alcsoportot azok a bejegyzések alkotják, amelyek a könyvnek valamely, nem a tartalma magvát képező mű(vek) szerzőjétől származó, de e nukleáris résznek alárendelt, másodrendű eleméről adnak

hírt, pl. egy függelékről, bevezető vagy kísérő tanulmányról, kommentárról és egyéb magyarázó anyagról, elő- vagy utószóról, illusztrációkról, fényképmelléletekről, stb.

A másik főcsoportba — a *harmadrendű mellékbejegyzések* csoportjába — soroljuk a mellékbejegyzések maradékát, tehát mindazokat, amelyek nem sorolhatók sem a mellérendelt, sem a járulékos mellékbejegyzések közé. Az idetartozó bejegyzések nem a könyv tartalmának egy világosan elhatárolható részét regisztrálják, hanem az egész könyvről, ill. az ebben foglalt egész műről adnak hírt, de csak egy speciális vonatkozásban. E bejegyzéseknek egy alapvetően fontos ismérve az, hogy fejüket olyan formai jegy alkotja, amelynek az értéke, alkalmassága magának a könyvnek a fellelhetővé tételére számottevően kisebb, mint a főbejegyzés címfejét adó formai jegyé — hiszen ellenkező esetben mellérendelt mellékbejegyzéseknek kellene őket minősíteni. Ide sorolható bejegyzésfajták mindenekelőtt a mű szerzőjének neve alatt felvett könyv fordítójának vagy szerkesztőjének, csekély mértékű átdolgozás esetén átdolgozójának, továbbá annak a testületnek a neve alatt készített mellékbejegyzések, amely valamilyen alárendeltebb szerepet — fordíttató, sponsor, közreadó stb. — játszott egy olyan kiadványnak (ill. a benne foglalt műnek) a létrehozásában, amelynek a főbejegyzése vagy egy másik mellékbejegyzése egy nálánál jelentősebb szerepű személy vagy testület neve alatt áll.

A járulékos és a harmadrendű mellékbejegyzések tárgyai, s ezzel együtt funkciói is alapvetően különböznek a mellérendeltektől. Az utóbbiaknak nem az a funkciója, hogy egy új tárgyra vonatkozó információt iktassanak be a katalógusba, hanem csak az, hogy bőségesebbé tegyék az információkat egy olyan tárgyra vonatkozólag, amelyet már egy főbejegyzés beiktatott; hogy biztosabban elérhetővé tegyék ezt a tárgyat. A járulékos és a harmadrendű mellékbejegyzések főtárgya, ezzel szemben, újonc azok között a tárgyak között, amelyekről a katalógus információkat nyújt; e bejegyzések szaporítják a katalógus által feltárt tárgyakat olyanokkal, amelyekről a katalógus különben nem ad hírt, amelyeket főbejegyzés nem tesz a katalógus autonóm tárgyává. Ezen az alapvető különbségen mit sem változtat az a tény — amelynek részletesebb tárgyalására később (a XII. pontban) fogunk visszatérni —, hogy a járulékos és a harmadrendű mellékbejegyzések is hozzájárulnak egy bizonyos korlátozott mértékben magának az elsőrendű elemi tárgynak az elérhetővé tételéhez, szóval hogy az ő tárgyaik között is ott szerepel maga a könyv — de csupán mint mellék-, s nem mint főtárgyuk.

Emellett a harmadrendű mellékbejegyzéseknek van egy olyan aspektusa is, amely szembeállítja őket a mellékbejegyzések mindkét előző kategóriájával. Az utóbbiak főtárgyai dokumentumok a szó könyvtárosi értelmében; kétarcú jelenségek, materiális és szellemi összetevővel. A materiális összetevő a járulékos mellékbejegyzések főtárgya esetében sem hiányzik. Ha ez nem is alkot a főbejegyzés főtárgyától, magától a könyvtől, fizikailag elkülönülő, különálló objektumot, de világosan megkülönböztethető a könyvön belül materiálisan is. A harmadrendű mellékbejegyzések főtárgyának viszont nincsen külön, saját materiális összetevője. A teljesítmény, amely e tárgyat képezi, a főbejegyzés főtárgyában, a könyvben, materializálódik ugyan, anélkül azonban, hogy a könyv materiális oldalát kifejezetten ennek a teljesítménynek a materiális verzőjaként állíthatnók oda — hiszen világos, hogy a könyv materiális oldalában mindenekelőtt a könyv egész tartalmának a materiális verzőját, magának az egész könyvnek a materiális összetevőjét kell látnunk, nem pedig e tartalom egy speciális aspektusát, például egy fordítói vagy szerkesztői teljesítményét.

A járulékos és a harmadrendű mellékbejegyzések főtárgyainak a jelentősége elmarad a mellérendeltké mögött — hiszen az utóbbiak könyvek, az előbbiek csak könyv-részletek vagy könyvek egyes aspektusai. Ez az értékkülönbség azonban csak



a bejegyzés-kategóriák egészét, átlagát illetően áll fenn. A járulékos mellékbejegyzések között sok olyan van, amelynek főtárgya jelentőségben semmivel sem marad el a főbejegyzések és a mellérendelt mellékbejegyzések főtárgyai mögött. A legtöbb olvasó számára az az információ, amelyet, például, egy drámának egy antológiai kiadásáról készült járulékos mellékbejegyzésből merít, egyenértékű azzal, amelyhez ugyanennek a drámának az önálló kiadásáról írott főbejegyzés vagy mellérendelt (pl. társszerzői) mellékbejegyzés juttatja. Még kevésbé lehet főtárgyaiknak az átlagot tekintve kétségtelenül fennálló értékkülönbségből maguknak a bejegyzésfajtáknak ugyanilyen mértékű értékkülönbségére következtetni. Hiszen az első és legfontosabb funkció vonatkozásában a mellérendelt mellékbejegyzések csak megismétlik a főbejegyzés közvetítette információt, a másik két kategóriába tartozó bejegyzések viszont egyedül állnak a maguk közlésével.

A járulékos mellékbejegyzések főtárgyainak köre élesen elhatárolható a mellérendeltektől — az előbbiek mindig egész könyvek, az utóbbiak könyv-részek; a két bejegyzés-kategóriát elválasztó határt illetően nem merülnek fel problémák. Ugyanilyen problémamentes a járulékos és a harmadrendű mellékbejegyzések közötti határvonal is. Ezzel szemben a harmadrendű mellékbejegyzéseket a mellérendeltektől elválasztó határvonalnak a helye egyáltalában nem határozható meg általánosságban; e határvonal egyenesen likvid. Ennek az az oka, hogy az a kritérium, amelyen a két bejegyzés-kategória megkülönböztetése nyugszik — az egyik oldalon a főbejegyzésével *nagyjából* azonos, a másikon az utóbbi mögött *számottevően* elmaradó alkalmasság magának a könyvnek az elérhetővé tételére — eléggé labilis. E kritérium kvantitatív jellegű, anélkül, hogy pontosan meghatározná a kritikus mennyiséget. Ennek következtében az alkalmasság mértékének a megítélésénél a szubjektív tényezőt nem lehet kirekeszteni, s így azt a lehetőséget sem, hogy ugyanazt a mellékbejegyzést illetően a felfogások divergáljanak, az egyik mellérendeltnek, a másik harmadrendűnek ítélve azt. E nehézség leküzdésére kínálkozik ugyan egy, az első pillantásra járhatónak tűnő út, ti. a határnak a bejegyzések főtárgyai alapján való megvonása, a két csoportba tartozó főtárgy-fajták taxatív felsorolása. E túl könnyű megoldás kísértésének azonban nem engedhetünk. Demonstráljuk ezt a fordítóról írott mellékbejegyzés példáján. Ez egyéni szerzős főbejegyzés esetén vitathatatlanul harmadrendűnek minősül, hiszen alkalmassága magának a könyvnek a fellelhetővé tételére a szerzős főbejegyzésé mellett egyenesen eltörpül. Címrendszős főbejegyzés, például egy antológiáé, mellett viszont ugyanez a fordítói mellékbejegyzés hol mellérendelt mellékbejegyzésnek tekintendő (ha más mellékbejegyzés nincsen), hol harmadrendűnek (ha van már egy mellékbejegyzés az egyéni szerkesztő alatt), hol pedig csak nehezen, csak egy bizonyos önkényességgel klasszifikálható (például, ha egy kevésbé ismert anonim klasszikus mű kiadásának főbejegyzéséhez járul másodmagával, egy a közreadó tudományos társulatról írott mellékbejegyzéssel együtt). Ilyen, a két ellentétes minősítést összekötő folyamatos skálának a megszerkesztése nemcsak a fordítói mellékbejegyzés esetében lehetséges, hanem minden harmadrendű mellékbejegyzés-fajtára vonatkozólag. Minden ilyen fajtán belül az egyes bejegyzések minősítése nagyon különböző lehet aszerint, hogy mellettük milyen további mellékbejegyzések készültek még a könyvhöz. E minősítést így nem annyira a bejegyzés főtárgyának neve dönti el, mint az egyedi katalógizálási konstelláció egésze, az adott könyv egész formai jegy-garnitúrája.

Ha viszont a két kategória határa ennyire elmosódó, kérdés, nem lenne-e célszerűbb elejteni őket, és a mellékbejegyzéseket mindössze két fő csoportra osztani: azokra, amelyek az elsőrendű elemi tárgy egészére, és azokra, amelyek egy ilyennek csak egy, az egésztől világosan elkülönülő részletére vonatkoznak? Ezt a kérdést már korábban is feltettük, és nemlegesen válaszoltunk rá.<sup>3</sup> Jelen témánk megköveteli,

<sup>3</sup> Id. m., Évkönyvek, III. 46—47. l.

hogy itt azokat az osztályozási szempontokat, amelyeken ottani döntésünk nyugszik, részletesen is kifejtjük.

A bejegyzések osztályozása elsősorban elméleti, és nem gyakorlati feladat. Ha az utóbbi lenne, ha kategóriáinkat a gyakorlatban, a katalogizálási szabályalkotásban közvetlenül akarnók felhasználni, akkor esetleg fennállna a fenti kérdésre adott igenlő válasz lehetősége. Nem lehet ugyanis vitás, hogy az utóbbi területen azok a fogalmak, kategóriák, terminusok, amelyeknek tartalma nem határozható meg pontosan, amelyek jelentésének határai elmosódottak, egymásba folyóak, mindig súlyos gyakorlati következményekkel járó bizonytalanságot és zavart okoznak, következetlenséget szülnek, s ezért föltétlenül ki kell irtani őket. Egy mindenekelőtt elméleti célkitűzésű osztályozásra ez a parancs nem vonatkozik: az osztályozó nemcsak megengedheti magának, de kötelessége is, hogy a jelenségek egy folyamatos, megszakítás nélküli skálájának a két végén elhelyezkedő két poláris, egymással ellentétes jelenségcsoporthoz mint két szembenálló kategóriát vegyen számba. Hogy a két ellentétes kategória közötti választóvonal, valahol a skála derekán, homályba vész, azt természetesen hangsúlyoznia kell, de nem szabad a kategorizálás akadályának tekintenie. A rejtett szerzős könyvhöz készült címrendszős mellékbejegyzés, és a nem-rejtett szerzős könyvhöz készült fordítói mellékbejegyzés között valóban alapvető különbség van: az elsőnek a főtárgya tagadhatatlanul maga a könyv, az utóbbié ugyanilyen tagadhatatlanul egy a könyvtől alapvetően különböző, harmadrendű fontosságú tárgy. Az osztályozó számára megengedhetetlen, hogy ennyire gyökeres különbséget figyelmen kívül hagyjon, hogy lényeges jellemvonásukban ennyire világosan ellentétes jelenségeket egy kalapba hajítson.

Másodszor: a mellékbejegyzéseknek illetően, mindössze két csoportra tagolása a két szempont közül, amelyeken az általunk javasolt osztályozás nyugszik, csak az elsőt venné figyelembe: azt, hogy a bejegyzés főtárgya a könyv tartalmának egy világosan elhatárolható része-e csupán, vagy sem. Az ilyen osztályozás egyetlen, még hozzá pusztán fizikai ismérvtől: a fizikai különállás figyelembevételéig jutna csak el, s így egy alacsonyabb fokon rekedne meg, durvább maradna, mint az általunk javasolt, amely ezen túlmenően azt is számba veszi, hogy a könyv tartalmának nem csupán egy meghatározott részére vonatkozó mellékbejegyzés főtárgyát a könyv maga teljességében, vagy pedig csupán egy aspektusa, egy facette képezi-e.

## VIII.

A mellékbejegyzések három fő osztályáról eddig mondottakat az elsőrendű elemi tárgy, illetve az e tárgyat regisztráló főbejegyzés szemszögéből formuláztuk meg. Maguk a „mellérendű”, „járulékos” és „harmadrendű” elnevezések is a mellékbejegyzésnek a főbejegyzéshez és az elsőrendű elemi tárgyhoz való viszonyát fejezik ki. Ezért eddig nem került szóba az a tény sem, hogy a mellékbejegyzések mindhárom fő osztályának két világosan elhatárolódó alosztálya van, amelyek közül az első közvetlenül a főbejegyzéshez, tehát az elsőrendű elemi tárgyhoz, a második viszont közvetlenül egy járulékos mellékbejegyzéshez és egy másodrendű elemi tárgyhoz kapcsolódik úgy, hogy csak az utóbbin keresztül áll fenn kapcsolat közöttük és az elsőrendű elemi tárgy között. Példa: egy magyar nyelven kiadott angol drámai antológia tartalmának analitikusan katalogizált darabja, amely két társszerző műve, s amelyhez egy magyar kísérő tanulmány is csatlakozik. E két társszerzőről és a kísérő tanulmány szerzőjéről írott mellékbejegyzéseket általában egy kalapba szokás dobni az egész kötet bevezetéséről írott járulékos mellékbejegyzéssel. Mi ezt nem tehetjük — ha egy-



szer osztályozásra adtuk a fejünket, nem hagyhatunk figyelmen kívül olyan világosan kirajzolódó különbségeket, amilyeneket a példánkban szereplő mellékbejegyzések mutatnak. Osztályozásunkat tehát ezen a ponton tovább kell finomítanunk — a szóban forgó második társszerző neve alatti mellékbejegyzést, megkülönböztetésül az egész kötet bevezetéséről írottól, az analitikusan katalogizált másodrendű elemi tárgyra vonatkozó mellérendelt mellékbejegyzésnek, vagy másodfokú mellérendelt mellékbejegyzésnek; a kísérő tanulmány szerzőjéről írottat ugyanerre a tárgyra vonatkozó, vagy másodfokú járulékos mellékbejegyzésnek; a drámák egyikének fordítójáról írott esetleges mellékbejegyzést pedig egy másodrendű tárgyhoz kapcsolódó, tehát másodfokú harmadrendű mellékbejegyzésnek minősítve. — Klasszifikációnk így a mellékbejegyzések három új alosztályával bővül.

## IX.

A mellékbejegyzéseknek — eddig megbeszélt három fő osztályuk mellett — van még három, bár kevésbé jelentős, speciális osztálya is; ezeknek szintén nem szabad kimaradniuk klasszifikációnkból. Közülük kettőt azok a mellékbejegyzések alkotnak, amelyek egy nekik igazság szerint idegen területre hatolva be, egy másik bejegyzésforma funkcióját látják el.

Az egyik ilyen idegen területen jelentkező mellékbejegyzés-fajtát, a sorozati mellékbejegyzést, a főlapokról mondottak során említettük már. Láttuk, hogy a sorozatba tartozó monográfiát tartalmazó kötet főbejegyzéséhez csatlakozó sorozati mellékbejegyzés csak formáját tekintve mellékbejegyzés, funkcióját tekintve általában főbejegyzés: a sorozati főbejegyzés folytatása, kiegészítő része.

A másik idegen területre behatoló mellékbejegyzés az utalás-funkciójú mellékbejegyzés, amely tényleges szerepét tekintve nem egyéb utalásnál. Erről az utalások osztályozása során fogunk részletesebben beszélni.

A mellékbejegyzések harmadik kisebb jelentőségű osztályát azok a mellékbejegyzések képezik, amelyeknek szigorúan véve semmi keresnivalója sincsen a leíró katalógusban. Egyes szabályzatok előírják mellékbejegyzések készítését azokról a személyekről és művekről, akiről, ill. amelyekről a főbejegyzésben leírt könyv szól. Ezek a mellékbejegyzések tárgyszó-katalógusba valók; az a leíró katalógus, amely ilyeneket tartalmaz, már eltolódik a szótár-katalógus felé. Megjelenésük a leíró katalógusban a szabályalkotó logikai kisiklásának, a különböző katalógusfajták funkciói összekeverésének a következménye.

## X.

Ezzel elérkeztünk a katalógusbejegyzések harmadik fő osztályához: az utalásokhoz. Ezeknek van egy a főbejegyzésekkel közös tulajdonsága: nagy többségük egyetlen osztályba tömörül, amely mellett második osztályuk eltörpül.

Az első osztályba a szó szokásos értelmében vett utalások tartoznak. Létüket annak köszönhetik, hogy nagyon sok könyv egyik vagy másik formai jegyének több különböző variánsa van, amelyeknek mindegyikét elérhetővé kell tennie a katalógusnak, elsősorban, de nem kizárólag, három különböző funkciójának a megfelelő ellátása érdekében. Ezt a feladatot a katalógus a gazdaságosság jegyében úgy látja el, hogy a fő- és mellékbejegyzések fejében szereplőtől eltérő variánsokról utalásokat iktat be.

Hogy az utalásnak elemi vagy összetett tárgyak lesznek-e a főtárgyai, az — amint ezt korábban már láttuk — mindig az adott katalogizálási szabályzat rendelkezéseitől függ, a nemzetközi gyakorlat ebben a kérdésben sem lévén egységes. Emiatt az utalásoknak ez az első osztálya két alosztályra oszlik: az elsőbe tartozóknak csak főtárgyuk van: az elemi tárgyaknak egy csoportja; a másodikba tartozóknak pedig csak komplex főtárgyuk: egy vagy több összetett tárgy a maga egészében. E két alosztállyal egyébként találkoztunk már a bejegyzéseknek a főtárgyuk elemi, ill. összetett jellege szerinti osztályozásánál is, ahol is ezek alkották a 4. és 5. osztályt (vö. 112. l.).

Az utalások második osztályát azok az utalások képezik, amelyek egy mellékbejegyzés funkcióját látják el. Kapcsoljuk össze ezeknek a megbeszélését az ellentétes megoldásával: az utalás-funkciót ellátó mellékbejegyzésével. Eppen úgy mint a főbejegyzés szerepét betöltő sorozati mellékbejegyzés, ez a két iker bejegyzés-fajta is idegen területre, egy másik bejegyzésforma területére hatolva be, hibrid határesetet képez.

A szóban forgó két bejegyzés-osztály elhatárolásának előfeltétele a mellékbejegyzés és az utalás tulajdonképpeni, eredeti alkalmazási területének a meghatározása. A mellékbejegyzés szerepkörét röviden úgy foglalhatjuk össze, hogy az egyrészt az elemi tárgyak ama formai jegyeinek a hasznosításában áll, amelyeknek a jelentése különbözik a főbejegyzés — ill. másodfokú mellérendelt mellékbejegyzés esetében az elsőfokú járulékos mellékbejegyzés — fejét alkotó formai jegy jelentésétől; másrészt pedig e tárgyak egyes részeinek vagy speciális aspektusainak az autonóm regisztrálásában, saját jegyeik alatti hozzáférhetővé tételében. Az utalás szerepe pedig az azonos jelentésű, de formájukban különböző jegyeknek az összekapcsolása; ami magában foglalja a katalógus három funkciója által megduplázott, ill. megháromszorozott tárgyak mindegyikének az elérhetővé tételét is — tehát az egységes jegy alatt álló bejegyzések főtárgyának a megfelelő anyagi jegy alatti elérhetővé tételét, vagy megfordítva.

Ez a szereposztás a gyakorlatban nem érvényesül következetesen — a mellékbejegyzés is, az utalás is túllépi saját szerepkörét. A fordító nevének külön regisztrálása, például, nyilván tipikus mellékbejegyzés-feladat. A mellékbejegyzés használata általános is ebben az esetben, de a sok kiadásban megjelent fordításoknál előfordul a mellékbejegyzések egész sorának egyetlen utalással való helyettesítése is. Megfordítva: egy modern szakmunka feltehetőleg csak egyetlen kiadást megérő fordításának a címről e munka egységes címe, vagy a szerző nevének a címlapon látható sajtóhibás formájáról a helyes formára, sokan nem utalást készítenek, hanem mellékbejegyzést, annak ellenére, hogy itt egy formai jegy variánsának a hozzáférhetővé tételéről, tehát egy pár excellence utalás-feladatról van szó.

Mellesleg megjegyezve, e határsértések semmiképpen sem kifogásolhatók. Mellékbejegyzés és utalás egyszerű technikai megoldás-formák, szerszámok csupán, s ezért teljesen elhibázott lenne, ha a gyakorlatban köztük a határvonalat nem célszerűségi szempontok alapján vonnók meg, hanem valamilyen osztályozási kategóriáknak megfelelően elvi alapon rögzítenők. Terminológiánk hajlékonyabbá tétele érdekében viszont célszerű lesz az utalás második osztályának a megjelölésére bevezetni a *mellékbejegyzés-funkciójú utalás*, a mellékbejegyzés hibrid osztályáéra pedig az *utalás-funkciójú mellékbejegyzés* terminusát.

## XI.

Már előljáróban hangsúlyoztuk, hogy a fő- és mellékbejegyzéseknek az V—IX. pontokban foglalt osztályozása főtárgyaikon, s ennek következtében kifejezetten az első katalógusfunkció ellátásában játszott szerepükön alapszik. Ennek ellenére azok



a kategóriák és osztályok, amelyeket ezen az alapon kaptunk, az esetek elég tekintélyes részében általánosan érvényesek, vagyis a másik két funkció vonatkozásában is megállják a helyüket, abban az értelemben, hogy egyrészt a bejegyzés komplex főtárgya egyszerűen főtárgyának a második, ill. a harmadik funkció szemszögéből megmutató aspektusa, s másrészt, hogy ennek következtében az ugyanazon könyv katalógizálása során készített különböző bejegyzések egymáshoz való viszonya komplex főtárgyaik oldaláról nézve is ugyanaz, mint főtárgyaik oldaláról nézve. De vannak olyan esetek is, s nem is kis számmal, amelyekben eddigi kategóriáink érvénye az első funkcióra korlátozódik, a másik két funkció vonatkozásában viszont e kategóriák korrekcióra, tovább-tagolásra szorulnak.

Eddigi megállapításaink érvényének a korlátai, eddigi szempontunknak az egyoldalúsága, már terminológiánkban is tükröződnek. A „mellérendelt”, „járulékos” és „harmadrendű mellékbejegyzés” terminusoknak is egy újabb egyoldalúságára, érvényüknek egy újabb korlátjára bukkanunk itt. E terminusok, amelyek az első funkció vonatkozásában találóan jellemzik az alájuk szubszumálható valamennyi esetet, a másik két funkció szempontjából ezeknek az eseteknek bizonyos csoportjaira már nem illenek rá. S ez nemcsak a három mi általunk ajánlott terminusra áll, hanem az ősi „fő- és mellékbejegyzés” terminusokra is. Ezek ugyan formai alapon élesen elkülönülő, nagyon is reális bejegyzés-kategóriákat jelölnek, de jelentésük a „fő-” és „mellék-” jelzőktől olyan színezetet kap, amely a második és a harmadik katalógusfunkció szemszögéből nézve az alájuk szubszumálendő bejegyzéseknek már csak egy részére illik rá, s így e terminusokat ebben a speciális vonatkozásban félrevezetőkké teszi. Szigorúan véve, ajánlatos volna őket másokkal felcserélni, — de ezt persze általános elterjedtségük és tiszteletreméltó régiségük egyszerűen lehetetlenné teszi.

A következőkben azokat az eseteket fogjuk számbavenni, amelyekben egy fő- vagy mellékbejegyzés-fajtának a főtárgya és komplex főtárgyai közötti különbség túlmegy az aspektuskülönbségen, tehát nem szorítkozik csupán arra, hogy az előbbit ugyanannak a feldolgozásra kerülő darabnak az egyik aspektusa, az utóbbiakat viszont más aspektusai képezik; ezenkívül azonban azokat az eseteket is, amelyekben a bejegyzés szerepe a második és/vagy a harmadik funkció területén egészen más jellegű mint az első. Persze, e vizsgálatunknak nem kell kiterjednie a bejegyzések főtárgyuk elemi, ill. összetett jellege szerinti első fő osztályára (vö. 112. l.) — amelyet egyébként a fejlődés modern tendenciája egyre inkább a háttérbe is szorít már —, miután az ebbe tartozó bejegyzéseknek komplex főtárgyuk egyáltalában nincsen, s így a második és harmadik funkció ellátásában nem játszanak semmiféle szerepet. Az említett két esetscsoportnak a számbavétele gyümölcsözőnek fog bizonyulni: a bejegyzések új alosztályainak a felismerését fogja eredményezni azokban az esetekben, amikor egy bejegyzés-kategória, amely az első katalógusfunkció szempontjából homogén, a második vagy a harmadik funkció szemszögéből nézve nem bizonyul annak.

A főbejegyzés és a hozzája tartozó mellérendelt mellékbejegyzés komplex főtárgya a második funkció vonatkozásában (a harmadikról később lesz szó!) általában éppúgy azonos mint a főtárgyuk: e két bejegyzés párhuzamosan, együtt és megközelítően egyformán jól szolgálja nemcsak az első funkció elsőrendű elemi tárgyának, de a második funkció összetett tárgyának, ill. közvetlenül e tárgy összetevőjének, a visszakereshetőségét is.

Ez alól az általános szabály alól azonban van néhány kivétel. Amint ezt már a főbejegyzések főtárgyainak a vizsgálatánál is megemlítettük, egyes speciális határese-tekben a főbejegyzés komplex főtárgya világosan és határozottan különbözik a mellérendelt mellékbejegyzésétől, annak ellenére, hogy főtárgyuk világosan és határozot-

tan azonos. A határesetet jelleget ezeknek az eseteknek az adja, hogy két alternative lehetséges megoldásuk alkalmazási területének a határvonala, egyrészt a megfelelő szabályozás hiánya, másrészt egy ilyen szabályozás nehézségei következtében, elmosódó.

Az egyik ilyen határesetet azok a könyvek alkotják, amelyek egy mű szövege mellett e műnek másvalaki által írott kimagasló értékű kommentárját is tartalmazzák. Így például annak a könyvnek a főbejegyzése, amely *Kálvinnak* a *Zsoltárok*hoz írott kommentárját tartalmazza a *Zsoltárok* teljes szövegével együtt, éppoly gyakran áll *Kálvin*, mint *Zsoltárok* (vagy *Biblia*) rendsző alatt.

A második határcsoportba tartozó könyvek egy műnek az eredeti szerzőjétől különböző szerző által gyökeresen átdolgozott kiadását tartalmazzák. Az átdolgozás mértékének egy bizonyos pontjáig nem lehet kétséges, hogy az átdolgozó neve alatt csak mellékbejegyzést lehet készíteni, amely esetleg harmadrendű, esetleg mellérendelt mellékbejegyzésnek minősíthető. Az utóbbi esetben a mellérendelt mellékbejegyzés nemcsak ugyanazt a könyvet regisztrálja mint a főbejegyzés, de ugyanazt a művet is. Ezen a ponton túl azonban az átdolgozó teljesítménye már háttérbe szorítja az eredeti szerzőt, a művet már elsősorban az ő művének, az eredetitől különböző új műnek kezdjük tekinteni, s az eredeti mű formai jegyei alá már csak mellékbejegyzést állítunk. A szóban forgó pont helyét illetőleg azonban nehéz általános szabályt vagy döntést hozni, s így gyakran megtörténik, hogy a különböző katalógusok ugyanazt a könyvet hol az eredeti mű, hol az „új”, átdolgozott mű kiadásaként kezelik, főbejegyzését hol az eredeti szerző, hol az átdolgozó neve alá teszik.

A szóban forgó határesetek harmadik csoportját azok a könyvek alkotják, amelyek egy nagyobb műnek a relatíve önálló olyan részét, vagy egy általában zárt egységként kezelt gyűjteménynek olyan darabját tartalmazzák, amelyet gyakrabban kiadnak külön is, és eközben már elkezdene önálló műnek tekinteni. Az ilyen rész-kiadások főbejegyzését hol az átfogó mű, hol a rész-mű formai jegyei alatt találjuk meg a katalógusokban.

Az első esetben a bizonytalanságot — arra vonatkozólag, hogy egy meghatározott konkrét könyv főbejegyzése milyen mű formai jegyei alá kerüljön, tehát, hogy e főbejegyzésnek a második funkció vonatkozásában mi legyen a komplex főtárgya — az okozza, hogy a könyv két különböző művet tartalmaz, amelyek közül egyik sem minősíthető egyértelműen a katalógizálás másodrendű tárgyának. A második esetben az, hogy a könyv két közös eredetű, de különbözőeknek tekintett olyan mű egyikét tartalmazza, amelyeket nem választ el élesen megvont, világos határvonal. A határvonal elmosódottságát illetőleg e második esettel rokon a harmadik eset is, amelyben a mű és rész-mű közötti határ bizonytalansága okozza az ingadozást.

Akárhogyan osszuk is meg a szerepeket ezekben az esetekben a fő- és a mellérendelt mellékbejegyzés között, az első katalógusfunkció szempontjából az eredeti mű, ill. a teljes mű formai jegye alatt készült bejegyzésnek világosan ugyanaz a főtárgya, mint a kommentátor vagy az átdolgozó neve, ill. a rész-mű formai jegye alatti bejegyzése: e főtárgy mindkét esetben egyformán maga a könyv, az elsőrendű elemi tárgy. A második katalógusfunkció szemszögéből nézve a két bejegyzés főtárgyának ez az azonossága azonban már nem áll fenn, hiszen például egy átdolgozást éppen azért regisztrálunk az átdolgozó neve alatt, mert már az eredeti műtől különböző műnek és az eredeti szerzőtől különböző szerző művének tekintjük. Az idetartozó esetekben tehát a két bejegyzés komplex főtárgyai — főtárgyaikkal ellentétben — különbözők.

Itt tehát ahhoz a felismeréshez jutottunk el, hogy a mellérendelt mellékbejegyzések két alosztályra oszlanak: a nagyobbikban a második funkció vonatkozásában komplex főtárgyuk ugyanúgy viszonylik annak a főbejegyzésnek a komplex főtárgyá-



hoz, amelyhez kapcsolódnak, ahogyan főtárgyuk viszonylik e főbejegyzés főtárgyához; a kisebbikben viszont ez a párhuzamosság hiányzik.

A mellérendeltekkel ellentétben, azoknál a mellékbejegyzéseknél, amelyeket az első funkció terén játszott szerepük alapján járulékosnak neveztünk, a nézőpontnak az első katalógusfunkció területéről egy másikéra való áttolását nem kíséri a főtárgy és a komplex főtárgy közötti diszkrepancia, csupán magának a tárgynak és ezzel együtt a bejegyzésnek is a jelentőség-változása, szerepüknek az eltolódása. Ezek a mellékbejegyzések ugyanis a második és a harmadik funkció vonatkozásában megszűnnek egyértelműen járulékos, tehát alárendelt jellegűek lenni: sok olyan van közöttük, amelynél ez a jelleg hiányzik. Persze gyakorlatilag a járulékos mellékbejegyzések komplex főtárgyának — például egy előszónak, vagy egy jegyzetapparátusnak — a jelentősége a harmadik katalógusfunkció szempontjából is, szóval, komplex minőségében is gyakran elmarad a főbejegyzések komplex főtárgyainak a jelentősége mögött; a lényeges azonban az, hogy vannak olyan járulékos mellékbejegyzések is, amelyeknek a komplex főtárgya nyilvánvalóan egyenrangú, egyenértékű az ugyanannak az összetett tárgynak más komponenseit regisztráló *főbejegyzések* komplex főtárgyaival. A legvilágosabban ezt azok a fentebb már említett járulékos mellékbejegyzések demonstrálják, amelyeknek komplex főtárgya egy gyűjtemény (pl. antológia) tartalmának egy darabját képező önálló mű (pl. egy színmű), amelyek tehát az utóbbinak egy fizikailag nem különálló kiadásáról adnak hírt. Nem lehet vitás, hogy ezeknek a mellékbejegyzéseknek a komplex főtárgya egyenrangú az érintett összetett tárgyaknak azokkal a komponenseivel, amelyeket ugyanennek a műnek az önállóan megjelent kiadásai képeznek, amelyek tehát főbejegyzéseknek a komplex főtárgyai. S így a második és harmadik funkció szempontjából az előbbiekről hírt adó mellékbejegyzések is egyenrangúak az utóbbiakról készült főbejegyzésekkel — szóval nem járulékosak.

Egy további differencia mutatkozik a harmadrendű mellékbejegyzéseknél abban, hogy ezek alapvetően más képet mutatnak a második funkció szemszögéből, mint az elsőből vagy a harmadikéból — főtárgy és szerep tekintetében egyaránt. Ezeknek a főtárgya a második funkció szempontjából rendszerint teljesen érdektelen — más szóval, e funkció szempontjából komplex főtárgyuk egyáltalában nincsen. Így szerepük e funkció területén mindössze egy melléktárgyukról való híradásra szorítkozik — erről a következő pontban lesz szó.

A harmadik katalógusfunkció vonatkozásában viszont minden bejegyzés, amelynek fejét nem személy- vagy testületnév alkotja, tehát minden címrendszős bejegyzés, ugyanúgy híjával van a főtárgynak, s így ugyanúgy csupán melléktárggyal rendelkező bejegyzéssé degradálódik, mint a második funkció szemszögéből a harmadrendű bejegyzés. Ez nemcsak a mellékbejegyzéseknek mind a három fő osztályára vonatkozik, hanem még magára a főbejegyzésre is. Ezen az alapon tehát az összes szerzői és testületnév alatti bejegyzéseket egyrészt, és az összes cím alatt állókat másrészt, minden bejegyzés-osztályon belül tárgyuk szerint is világosan elkülönülő két különböző alosztálynak kell tekintenünk.

Ebből az is következik, hogy a katalogizálási szabályok divergenciájának sehol sem lehet olyan mélyreható kihatása egy bizonyos bejegyzés szerepére, jelentőségére, mint éppen itt. Így például a gyűjteményeknek címük alatti katalogizálását előíró szabály a harmadik funkció vonatkozásában egy antológia főbejegyzésére csupán az említett jelentéktelen, mellékes szerepet osztja ki, s így értékét a minimumra csökkenti; míg az olyan szabály, amely az összeállító neve alá téteti, e főbejegyzésnek ugyanolyan főszerepet juttat itt is, amilyent az az első funkció területén játszik.

Egy további lényeges eltérés a bejegyzések főtárgya és komplex főtárgya között az, hogy a harmadik funkció nézőszögéből nincsen olyan mellékbejegyzés, amelynek

komplex főtárgya azonos lenne a főbejegyzésével, vagyis amelynek szerepe megfelelne annak a szerepnek, amelyet az első, és részben a második funkció területén is, a mellérendelt mellékbejegyzések játszanak. Az imént láttuk, hogy a cím alatti mellékbejegyzéseknek a harmadik funkció szempontjából komplex főtárgya nincs, s minden funkciójuk egy mellékes feladat ellátására korlátozódik. A személy- vagy testületnév alatti mellékbejegyzéseknek viszont — az utalás-funkciójú mellékbejegyzések kivételével — vagy más a főtárgya mint a főbejegyzése, vagy más személynek vagy testületnek a neve alatt állnak mint a főbejegyzés, tehát a harmadik funkció egy másik összetett tárgyának a komponensét képezik. Tárgyazonosságról tehát itt még csak szó sem lehet; ami egyúttal azt is jelenti, hogy a harmadik funkció szemszögéből nézve mellérendelt mellékbejegyzések egyáltalában nincsenek.

A harmadrendű mellékbejegyzések szolgálatai a harmadik funkció terén megfelelnek az első funkció terén ellátottaknak. Új információkat iktatnak be a katalógusba a harmadik funkció összetett tárgyainak újabb komponenseiről, még pedig olyan komponensekről, amelyek nemcsak különböznek mindazoktól, amelyekről főbejegyzések adnak hírt, de amelyek emellett még többnyire olyan összetett tárgyaknak a komponensei is, amelyek nem azonosak azzal az összetett tárggyal, amelynek komponensei közé a pertinens főbejegyzés komplex főtárgya tartozik. Emellett, amint azt mindjárt meg fogjuk látni, ennek a funkciónak a területén is van melléktárgyuk. A harmadik funkció területén tehát a harmadrendű mellékbejegyzések semmit sem veszítenek a jelentőségükből.

## XII.

Már az előző pontban többször kénytelenek voltunk a bejegyzések melléktárgyait emlegetni, ezzel elébe vágva a jelen — és egyben utolsó — pont mondanivalójának, amely éppen e melléktárgyaknak, vagyis a bejegyzések ama tárgyainak a szemügyre vételében áll, amelyekről főtárgyaik mellett mellékesen még hírt adnak, amelyek visszakeresésének az előmozdítása nem tartozik tulajdonképpeni, elsődleges feladatukhoz, hanem csupán járulékos, másodlagos teljesítményüket képezi. A bejegyzés és e tárgy-fajta kapcsolatának a mellékes jellege, alárendelt jelentősége akkor is kiütközik, ha a másik végéről vesszük azt szemügyre: egy tárgy visszakeresésének az a bejegyzés, amelynek ez a tárgy melléktárgya, csak mellékes, tartalék-, pót-eszköze, amely mellett a katalógus rendelkezik olyan eszközzel, olyan bejegyzéssel is, amelynek éppen *ennek* a tárgynak az elérhetővé tétele a par excellence feladata, s amely ezt a feladatot a katalógus minden más bejegyzésénél jobb hatásfokkal látja is el.

Az eddigiekben a katalógusbejegyzések főtárgyát élesen elhatároltuk melléktárgyaiktól. Ez feladatunk természetéből fakadt — minden osztályozásnak törekednie kell egymástól minél határozottabban elhatárolt kategóriák felállítására, kimunkálására. Az így kapott kép azonban általában sematikus és többé-kevésbé eltávolodik a valóságtól. Így van ez a mi esetünkben is. Ezért a fentiekben elmondottak kiigazításra szorulnak — amennyire lehet, csökkentenünk kell a távolságot közöttük és a valóság között. Ezt a most soron következő feladatunkat a bejegyzések melléktárgyainak a számbavétele útján oldhatjuk meg. E számbavétel ugyanis fényt derít arra, hogy azok a bejegyzés-kategóriák, amelyeket az eddigiekben az osztályozás szabályainak megfelelően élesen elhatárolt kategóriákként mutattunk be, jelentős érintkezési felületekkel is rendelkeznek. Persze a melléktárgyak alábbi számbavétele és a katalógusbejegyzéseknek e melléktárgyak szerinti osztályozása nem csupán a főtárgyakról elmondottak helyesbítésének a célját szolgálja, hanem külön, önálló és fontos fejezetét is képezi osztályozásunknak, amelynek híjával ez csonka maradna.



Kézenfekvőnek látszik, hogy a melléktárggyal rendelkező bejegyzések különböző kategóriái közül elsőnek az utalás-struktúrájú bejegyzéseket említsük, vagyis azokat, amelyek két — egy utaló és egy utalt — szakaszra hasadnak szét, s így már formájukkal is demonstrálják azt, hogy — egy kivétellel — két különböző tárgyra vonatkoznak. Ilyen bejegyzések a tulajdonképpeni utalások és a mellékbejegyzések.

Az utalásokról az eddigiekben már minden lényegeset elmondtunk, s így itt röviden végezhetünk velük. Láttuk, hogy az utalás egy, de többnyire több elemi tárgy mellett egy, de többnyire több összetett tárgyat is elérhetővé tesz, ill. az első lépést biztosítja mindezen tárgyak eléréséhez. Láttuk azt is, hogy annak az utalásnak, amelynek a feje egységes jegy, a főtárgya(i) összetett tárgy(ak), melléktárgya(i) pedig elemi tárgy(ak); s hogy annál, amelynek a feje anyagi jegy, megfordított a helyzet. A két alternatíva közül meglehetősen ötletszerűen hol az egyik, hol a másik válik valóra, az alkalmazott gyakorlattól függően, amely nemcsak országonként, hanem sokszor könyvtáranként is változik, sőt a legtöbb esetben még ugyanazon a könyvtáron belül is következetlen.

Az utalás két különböző tárgyának, ill. a tárgyak e két különböző fajtájának a tényleges, reális jelenlétét, mint mindig, úgy itt is a katalógus-használó szempontján ellenőrizhetjük. A szerző nevének egy anyagi variánsa alatt álló utalás, például, közvetlenül annak az olvasónak hozzáférhető, aki a szerzőnek egy olyan könyvét keresi, amely a szerző nevének ezt a formáját viseli, tehát aki egy elemi tárgyat saját anyagi jegye alatt keres. Emellett azonban mellékesen eligazítja azt az olvasót is, aki a szerző egész oeuvre-jét, tehát egy összetett tárgyat keres ugyan, de nem ismeri e tárgynak a katalógus által elfogadott egységes jegyét, csak egyik komponensének, a szóban forgó könyvnek, az anyagi jegyét.

Ami az utalás-formájú bejegyzések második fajtáját, a mellékbejegyzéseket illeti, ezeknek az első osztályával, a mellérendelt mellékbejegyzésekkel, itt nem kell foglalkoznunk. Hiszen tudjuk, hogy ezek mindkét szakaszának ugyanaz a tárgya: maga a könyv, a katalógizálás elsőrendű elemi tárgya. Ez azt jelenti, hogy mindkét szakasz egyformán közvetlenül a bejegyzés főtárgyára mutat, s így az utalóforma itt nem vonja maga után melléktárgy megjelenését.

A mellékbejegyzések második és harmadik osztályának — a járulékos és a harmadrendű mellékbejegyzéseknek — a főtárgya, mint tudjuk, vagy ama könyv tartalmának egyik része, amelyik annak a főbejegyzésnek a főtárgya, amelyhez a mellékbejegyzés kapcsolódik, vagy pedig ugyanennek a könyvnek egy bizonyos aspektusa. Az ebbe a két osztályba tartozó mellékbejegyzések mindegyikének van a főtárgya mellett melléktárgya is: az a tárgy, amelynek formai jegye a bejegyzés alsó, „lásd” utáni részének a fejét képezi. Ez mindig maga a könyv, a főbejegyzés főtárgya.

Demonstráljuk itt is egy példán, hogy miért kell magában a könyvben ezeknek a mellékbejegyzéseknek a melléktárgyát látnunk. Az olvasó egy bizonyos drámai antológiát keres, de nem tudja sem a címét, sem összeállítójának nevét, viszont tudja az egyik benne foglalt dráma szerzőjét és címét. Bár erre a drámára nincs szüksége, az antológia egészéhez mégis csak úgy juthat hozzá, hogy e dráma szerzőjének a nevével próbál szerencsét. Ha a katalógus az antológia tartalmát analitikusan is feldolgozta, az olvasó az általa ismert dráma szerzőjének a neve alatt talál is egy mellékbejegyzést, amely célhoz juttatja. E mellékbejegyzésnek a főtárgya ugyan a szóban forgó dráma, főfeladata, hogy ezt tegye elérhetővé; mellékesen mégis kielégíti a mi olvasónkat is, elérhetővé téven mellékesen egy második tárgyat is: magát az antológiát tartalmazó könyvet.

Példánk azt mutatja, hogy a járulékos és a harmadrendű mellékbejegyzéseknek — akár elsőrendű, akár másodrendű elemi tárgyhoz kapcsolódjanak közvetlenül —

a szolgálatai között számottevő súllyal esik a latba az, hogy hasznos fogódzólul szolgálhatnak annak a katalógus-használónak, aki egy könyvet, egy elsőrendű elemi tárgyat keres ugyan, de nem emlékszik azokra a formai jegyekre, amelyek alatt ennek a főbejegyzése és esetleges mellérendelt mellékbejegyzései állnak, viszont emlékszik egy ehhez az elsőrendű elemi tárgyhoz kapcsolódó másod- vagy harmadrendű elemi tárgynak valamelyik formai jegyére — s így a járulékos vagy a harmadrendű mellékbejegyzések segítségével, kerülőúton, mégis odatalálhat magához a keresett könyvhöz. Sok címleírónak kétségtelenül főleg ez a szolgálat lebeg a szeme előtt, amikor kétes esetben egy járulékos vagy harmadrendű mellékbejegyzés megírásáról vagy meg nem írásáról dönt. Helytelenül, persze. E döntésnél az előbbivel legalábbis egyenértékűnek kellene tekinteniük azt a szolgálatot, amelyet a járulékos, ill. harmadrendű mellékbejegyzés egyrészt magának a másod-, ill. harmadrendű elemi tárgynak az autonóm regisztrálásával, másrészt azoknak az összetett tárgyaknak a teljesebbé tételével ellát, amelyeknek a keretébe e bejegyzéseknek a komplex főtárgya beletartozik.

A mellékbejegyzések e két osztálya között egyrészt, és a főbejegyzések között másrészt, fő- és melléktárgyaikat illetőleg konstans reciprocitás áll fenn: nem csupán a főbejegyzés főtárgya képezi minden hozzá kapcsolódó járulékos és harmadrendű mellékbejegyzésnek melléktárgyát, hanem megfordítva is: ezeknek a mellékbejegyzéseknek a főtárgyai is kivétel nélkül melléktárgyai a hozzájuk tartozó főbejegyzéseknek. — Az utóbbi megállapítással, persze, már elhagytuk az utalás-strukturájú bejegyzések témájának szűkebb területét, és a melléktárgyak másik családjának a megbeszélésére tértünk rá.

Az a tény, hogy a főbejegyzéseknek minden hozzájuk tartozó járulékos és harmadrendű mellékbejegyzésnek a főtárgya — vagyis minden a főtárgyukat képező könyvvel kapcsolatos másod- és harmadrendű elemi tárgy — melléktárgya, nem kevésbé fontos és gyakorlatilag releváns, mint ennek az összefüggésnek a megfordítottja. A főbejegyzés e mellékfunkciója fontos marad olyankor is, amikor a katalógusnak van olyan mellékbejegyzése, amelynek a szóban forgó másod- vagy harmadrendű elemi tárgy a főtárgya, amikor tehát van olyan bejegyzés, amely közvetlenül és elsősorban ennek a tárgynak a visszakeresését célozza. Az ezeket a tárgyakat kereső olvasók egy jelentős hányada ugyanis nem e tárgyak autonóm bejegyzéseire, a járulékos, ill. harmadrendű mellékbejegyzésekre fordul, hanem magának a könyvnek az autonóm bejegyzéséhez, a főbejegyzéshez. Ennek az az oka, hogy a könyv formai jegyei hangsúlyosabbak, s többnyire fizikailag is feltűnőbbek, mint a másod- és harmadrendű tárgyakéi, s így az olvasó inkább az előbbiekre fog figyelni, emlékezni és támaszkodni, mint az utóbbiakra. Az olyan olvasó, akinek egy Marlowe-darab filológiai kiadásában régebben látott tanulmányra vagy jó jegyzetapparátusra van szüksége, gyakrabban fogja a katalógust Marlowe-nál felütni, mint a tanulmány vagy a jegyzetek szerzője nevével — akár azért, mert az előbbi készségesebben ugrik tudata előterébe, mint az utóbbi, akár azért, mert természetesebbnek tartja, hogy magát a könyvet keresse, amely a tanulmányt magában foglalja, hogy magának e könyvnek a formai jegyeire támaszkodjék.

Az imént említetthez hasonló reciprocitás áll fenn fő- és melléktárgyaik vonatkozásában egyrészt az utalás, másrészt a fő- és mellékbejegyzések között is: az utalás főtárgya a kapcsolatos fő- és mellékbejegyzéseknek melléktárgya, melléktárgya viszont ezeknek főtárgya. Ez közvetlenül következik abból, amit magának az utalásnak a fő- és melléktárgyairól röviddel ezelőtt elmondottunk.

Annak ellenére, hogy az alárendelt tárgyak nem tartoznak témánk keretébe, s nincsen helyük osztályozási rendszerünkben sem, mégis, hogy a melléktárgyak itt adott áttekintése ne maradjon csonka, említsük meg, befejezésül, őket is.



A másod- és harmadrendű elemi tárgyak egy jó részének az autonóm regisztrálása nem általános: egyes könyvtár-, ill. katalógus-típusok elvégzik, mások nem. Ha egy katalógus mellőzi valamelyik másod-, ill. harmadrendű elemi tárgy autonóm regisztrálását, e tárgy ebben a katalógusban egy alacsonyabb osztályba, az alárendelt tárgyak osztályába süllyed, azokéba, amelyek saját jegyeik alapján nem érhetők el, s így csak annak az olvasónak a számára hozzáférhetők, aki a katalógustól függetlenül tudja, hogy melyik autonóm tárgychoz kapcsolódnak, és ismeri az utóbbinak formai jegyeit.

Azok mellett a tárgyak mellett, amelyek a leíró katalógusoknak egy részében elérik az autonóm tárgy rangját, az alárendelt tárgyaknak van egy olyan másik osztálya is, amely jelenlegi katalogizálási gyakorlatunk mellett sohasem jut el ideig. Az autonóm bejegyzések — különösen a fő- és a sokszorosításos úton készült mellékbejegyzések — ugyanis mind tartalmaznak több-kevesebb olyan adatot, amely autonóm módon sohasem kerül regisztrálásra. Ezek az adatok mind tárgyai a katalogizálásnak, az illető bejegyzéseknek pedig melléktárgyai, persze csak alárendelt melléktárgyai.

Csupán a teljesség kedvéért említsük meg még azt is, hogy egyes katalógusok számot adnak olyan alárendelt tárgyakról, amelyeknek a regisztrálása a leíró katalógus feladatkörén kívül esik. A budapesti Egyetemi Könyvtár alapkatalógusának főlapjai, például, arról is tájékoztatnak, hogy a leírt könyv a könyvtár decimális, ill. tárgyszó-katalógusában milyen decimális jelzetek, ill. tárgyszavak alatt található meg. Ez egyértelmű azzal, hogy ezeknek a katalógusbejegyzéseknek alárendelt melléktárgyait képezik azok a konkrét témák, tárgykörök is, amelyekbe a bejegyzés főtárgya, a könyv, az elsőrendű elemi tárgy, tartozik. Hiszen annak az olvasónak, aki egy bizonyos témáról egy könyvet olvasott már s szeretne továbbiakat is olvasni, de nem tudja, hogy milyen decimális jelzet ill. tárgyszó alatt keresse e témát, a leíró katalógus bejegyzésein található fentemlített tájékoztatás (a „tracing”) megadja az erre vonatkozó információt.

A katalogizálás alárendelt tárgyait, bármelyik csoporthoz tartozzanak is, minden esetben ama bejegyzés melléktárgyának kell minősíteni, amely a rájuk vonatkozó közlést tartalmazza. Ennek ellenére, mint mondtuk, ezek a tárgyak kívül esnek témánk határain. Hiszen e téma nem a katalógusbejegyzések tárgyainak az osztályozása volt, hanem csak maguké a bejegyzéseké (ha tárgyaik szerinti is). Világos tehát hogy számunkra a katalogizálásnak azok a tárgyai, amelyek nem hívnak létre saját külön bejegyzést, amelyek nem autonómok, nem bírnak érdekel.

## A CLASSIFICATION OF AUTHOR-TITLE CATALOGUE ENTRIES

### (SUMMARY)

After a few introductory remarks on the classification of entries based on their form, the subject proper of the paper is taken up: a classification of entries based on their objects, i. e. *the objects they convey informations about*.

The main difficulties of such a classification consist in the circumstances that, first, all entries have several objects, and secondly, the retrieval of a majority of objects is served by two or even more entries.

The first difficulty can be overcome by classifying each entry first according to its principal, and subsequently according to its subordinate objects. The *principal object* of an entry has to be defined, for rather intricate reasons, in two diverse ways. The more relevant one for our classificatory purposes is the following definition: the principal object, the *object proper*, of an entry is the *elemental object* an identifying mark (uniform or not) of which forms the heading of this entry.

The fact that the retrieval of many objects of cataloguing is often served not by one entry only, but by several ones, originates in the circumstance that in the course of cataloguing a single book very often several entries are prepared. There are four different reasons for doing this: 1. in a single

book two (or even more) diverse primary elemental objects of cataloguing (e. g. one member of a series, and a book containing a monograph complete in itself) are amalgamated; 2. an identifying mark of a book occurs in two or more different — physical or uniform — variants, none of which the catalogue can afford to neglect to make accessible; 3. two or more among the identifying marks of a book are approximately equally suited for promoting its retrieval, which makes the cataloguer feel obliged to make an entry for the book under both (or all) of them; 4. the cataloguer wants separately to record — i. e. to make retrievable under their own identifying marks — separate and distinct parts of the contents, or else specific aspects, of a book. These four reasons result in innumerable different assortments of entries being prepared, and innumerable assortments of objects being recorded in the course of cataloguing individual books. All the components of these assortments are scrutinized in the following one by one.

*Main entries* divide, as to their object proper, only into two classes. Their bulk have a primary elemental object, mostly a book or a serial in its entirety, for their object proper. Their second class is constituted by the *analytical entries* in the narrower sense of the word.

The first main class of added entries, which we propose to call *coordinate added entries*, have for their object proper the very object which is also the object proper of the main entry, namely the book in its entirety. The object proper of the entries in the second main class — which we designate as *accessory added entries* — is a separate and distinct portion of the contents of that book; while that of the entries in the third class is a particular aspect of the book or its contents — these we propose to call *tertiary added entries*.

All three classes split up into *two sub-classes*. The entries belonging to the first sub-class are attached to the main entry and to the whole book; whilst those belonging to the second are attached to an accessory added entry and to a part of the book only.

There are, finally, *two hybrid classes of added entries* that, though appearing in the form of an added entry, discharge the function of a main entry or of a reference. An example for the first class is the series added entry attached to the main entry of a volume containing a monograph complete in itself, but constituting at the same time one of the parts of a series. An example for the second is an added entry made under the actual — translated — title of a book which is entered under the uniform, the original, title of the translated work it contains; to the added entries of this class we propose to apply the designation *reference-functioned added entries*.

*References* have, like main entries, only one, rather insignificant, sub-class, formed by the hybrid *added-entry-functioned references*. Example: a reference made, for the sake of economizing entries, under the name of the translator of a novel published in a number of successive editions.

Up to now the viewpoints of our classification were derived exclusively from the *first catalogue-function*. If we proceed to taking into consideration *the other two functions* as well, the results we have hitherto reached come to call for diverse modifications. Classes that from the viewpoint of the first function present themselves as homogeneous, are now revealed as being split up into distinct sub-classes. The pattern of our classificatory system becomes, thus, enriched to a considerable degree. For instance, if inspected from the point of view of the third function, all title entries appear almost entirely irrelevant, in consequence of which every one of our hitherto established classes comes to be split up — not only with regard to the heading of entries, but also with regard to their objects — into two sub-classes: one sub-class being formed by the title entries which are devoid of an object proper so far as the third function is concerned, the other by the author entries, which are not.

As for the *subordinate* objects, their most conspicuous classes are the subordinate objects of references and added entries: the object proper of the bottom part of these is — with only a sole exception — a subordinate object of the entry as a whole. So, for instance, all accessory and tertiary added entries have for their subordinate object the book itself, to the main entry of which they are being attached. Although the main function of these entries consists in making that particular part or aspect of this book retrievable which their top section refers to, nevertheless, by providing additional access points for the benefit of readers in search of the book itself, but ignorant of its author or title, they perform also another important service.

Naturally, main entries do not lack subordinate objects, either. For discovering an important class of such objects, one has only to reverse the preceding example: the object proper of an accessory or tertiary added entry is at the same time also a subordinate object of the main entry to which that added entry pertains.